

Miloš Spasić, Muzej Grada Beograda

BOLERASKI HORIZONT GRADINE NA BOSUTU

Apstrakt: U vertikalnoj stratigrafiji Gradine na Bosutu, sloj IIb pripisan je nosiocima kulture Boleraz – Černavoda III. U radu će biti data detaljna tipološka analiza keramičkog materijala iz ovog sloja i pregled nalaza kulturnog kompleksa Černavoda III – Boleraz u srpskom Podunavlju, kao i finija kulturna atribucija u okviru ovog kompleksa, budući da to danas dozvoljava i konfrontacija ovih nalaza sa nalazima iz Đerdapa, istočne i jugoistočne Srbije, Podrinja i Posavine.

Ključne reči: Gradina na Bosutu, eneolit, Boleraz – Černavoda III.

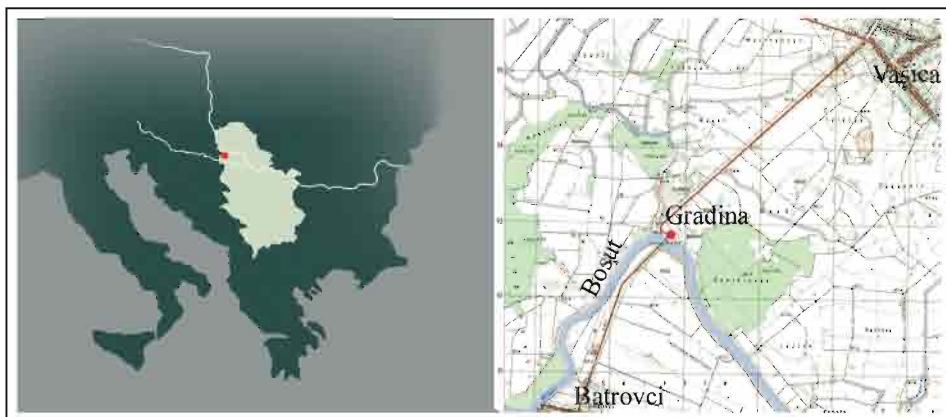
GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Gradina na Bosutu nalazi se na desnoj obali reke Bosut, u ataru sela Vašice, na oko sedam kilometara južno od Šida u zapadnom Sremu. Lokalitet leži na zaravnjenom platou dimenzija 265 x 60 m, koji se izdiže oko desetak metara iznad okolnog terena. Nalazište je sa jedne strane opasano Bosutom, dok se na zapadu pruža rečica Struga (sl. 1). Dve strane koje nisu zaštićene prirodnim tokovima dveju reka bile su obezbeđene ukopom dubokog rova. Pretpostavlja se da je fortifikacioni sistem izgrađen tek u starijem gvozdenom dobu. Poput bosutske gradine, druga naselja kulturnog kompleksa Černavoda III – Boleraz uglavnom su situirana na rečnim terasama ili na zaravnjenim platoima kraj nekog vodenog toka. Na dunavskim rečnim terasama leže i Vučedol, Mostonga I, Brza vrba, Vajuga–Korbovo. Afinitet ka rečnim terasama i terenima u blizini vodenih tokova pokazuju i nosioci Černavoda III kulture u Bugarskoj (*Mirovci, Koprivec, Hotnica–vodopad*),

severozapadnoj Rumuniji i rumunskom Banatu (*Bere–Bere, Portița*), Mađarskoj (*Keszthely–Fenekpuszta*) i Slovačkoj. Potvrđeno je i naseljavanja jezerskih i rečnih ostrva, kako je utvrđeno i u Durankulaku u sloju IIa, te na ostrvu *Ecedea* u severozapadnoj Rumuniji.

ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Radovima tokom prve dve kampanje (1964–1965) utvrđen je položaj latenskog i halštatskog naselja. Istraživanja su zatim prekinuta, a obnovljena su tek deset godina kasnije (1975) i bez prekida su trajala do 1985. godine. Najveća pažnja posvećena je iskopavanju brojnih objekata ranog gvozdenog doba, što je omogućilo minucioznu periodizaciju ovog praistorijskog doba u Vojvodini (Bosut IVa–c), te izdvajanje nove kulture i sagledavanje njene interne evolucije. Bosutska kultura je, zahvaljujući detaljnoj tipologiji arheoloških nalaza (pre svega keramike) i izraženoj stratigrafiji, sinhronizovana sa Basarabi kulturom. Na taj način je izdvojen kulturni kompleks Bosut – Basarabi koji je postao

Slika 1.
Položaj Gradine na Bosutu

sinonim i reper za relativnu hronologiju ranog gvozdenog doba u južnoj Mađarskoj, Slavoniji, Vojvodini, užoj Srbiji, Rumuniji i Bugarskoj.

Od 1980. godine su na Gradini na Bosutu konstatovani stariji kulturni slojevi. Tu se, pre svega, misli na sloj kultura srednjeg i pozognog bronzanog doba (Bosut IIIb), kulture Belegiš, za koju se, možda, može vezati jedna do dve otpadne jame, i kulture inkrustovane keramike. Od 1981. godine su otkriveni i nalazi vatinske keramike, koja se nije mogla pozicionirati u vertikalnoj stratigrafski, niti vezati za određene zatvorene celine. Međutim, brojnost vatinskog materijala navodi na zaključak da se može računati i sa jednim manjim naseљjem nosilaca vatinske kulture na Gradini na Bosutu.

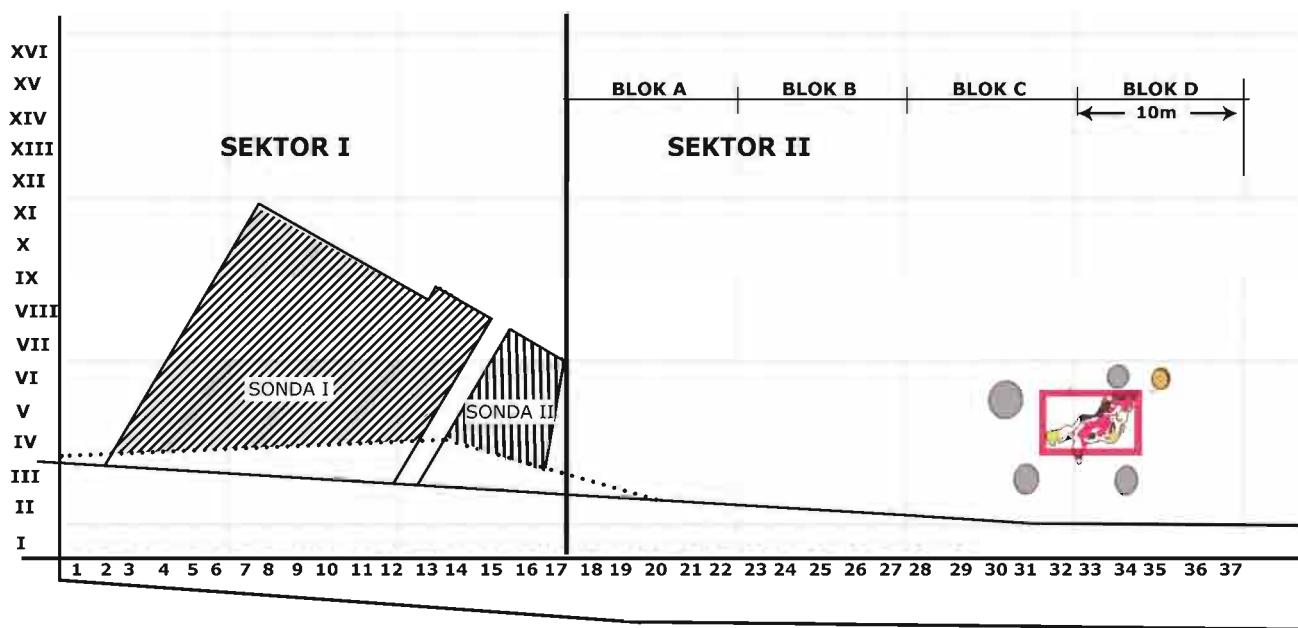
Najmoćniji bronzanodopski sloj na Gradini na Bosutu pripada vinkovačkoj kulturi ranog bronzanog doba. Prvi nalazi horizonta Vinkovci–Somogyvár (Bosut IIIa) evidentirani su još 1976. godine. Do 1985. godine je istraženo nekoliko desetina vinkovačkih objekata, uglavnom ukopanih otpadnih jama, i jedna peć za pripremanje hrane sa nosačima stubova za roštilj (Tasić 1984b). U gotovo svakoj vinkovačkoj jami se nalazilo mnogo keramike, ponekad i po 10 celih ili neznatno oštećenih posuda u jednom objektu. Među najvažnije pokretne arheološke nalaze sa Gradine na Bosutu se ubraja upravo nalaz vezan za vinkovačku kulturu, pronađen 1980. godine. U osnovi 21. otkopnog sloja u blo-

ku B, u kvadratima 22 i 23/III, pronađena je vinkovačka amforica u kojoj se nalazio 61 predmet od zlata, ukupne težine 29,55 g (54 zlatnih tutulusa i 7 privezaka za kosu tipa *nopenring*), i jedan predmet nepoznate namene od srebra.

Tokom kampanja 1980–1985. godine je utvrđen i u celosti istražen sloj kulture Boleraž (Bosut IIb) koji je dobro pozicioniran i u horizontalnoj i vertikalnoj stratigrafski. Tokom 1985. godine je iskopana ruševina većeg nadzemnog stambenog objekta označenog kao objekat 247. Boleraskom horizontu pripadaju i ukopani objekti – otpadne jame (sl. 2).

VERTIKALNA STRATIGRAFIJA

Naslojavanje kulturnih slojeva na Gradini na Bosutu nedvosmisleno ukazuje na Lendel–Lasinja–Boleraz hronološku sekvencu u okviru ranog i srednjeg eneolita. Nosiocima lendelske kulture, za koje vezujemo početak života na Gradini na Bosutu, možemo pripisati jedan građevinski objekat, ali homogenost kulturnog sloja Bosut I dozvoljava iznošenje mnogo više zaključaka nego što je to slučaj sa manje sigurnim lasinjskim horizontom. Najmoćniji lendelski sloj, debljine i do 30 cm, konstatovan je na osnovi 23. otkopnog sloja u sondi II sektora II. Ceo 24. i 25. otkopni sloj pripada lendelskoj kulturi. Najniža niveleta lendelskog kulturnog

Slika 2. Položaj sondi i istraženih objekata Boleraz-Černavoda III kulture

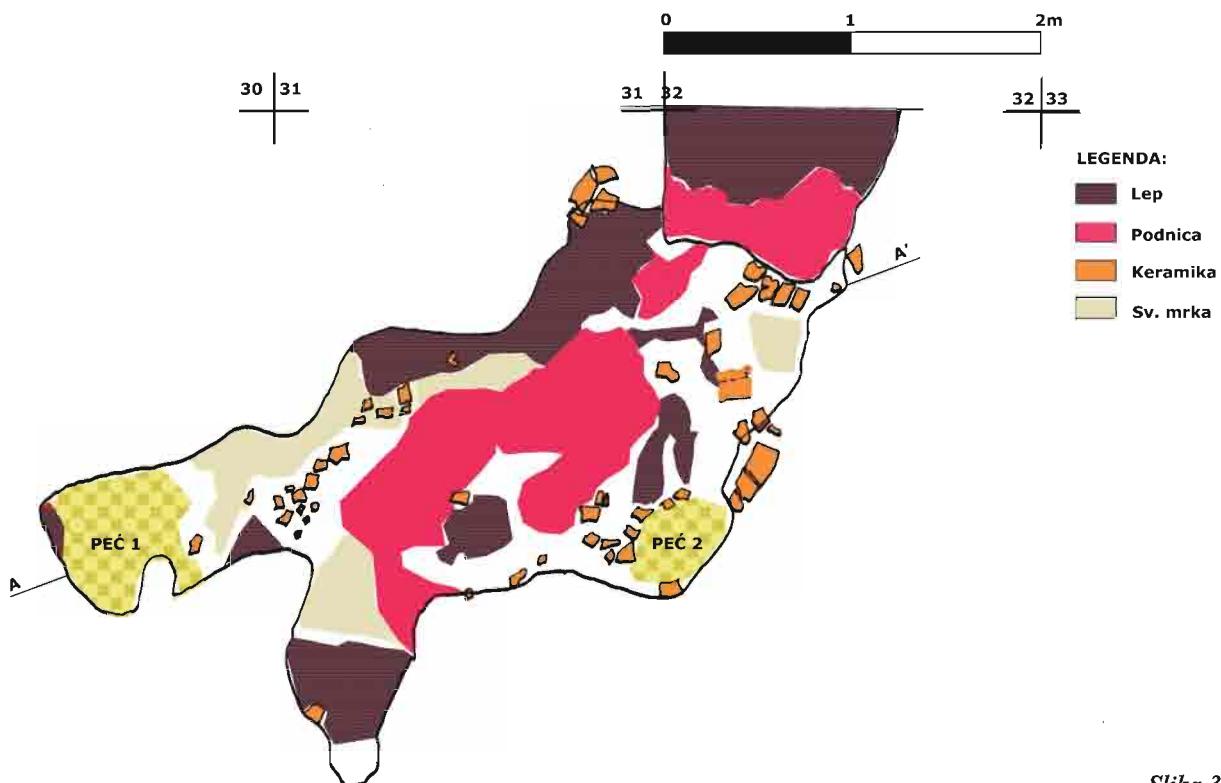
sloja naleže na zdravicu žute boje, dok njegovu najvišu niveletu preklapaju ranobronzanodopski slojevi sa objektima i materijalom vinkovačke kulture. Kulturna i hronološka heterogenost materijala pronađenog u lendelskom sloju u bloku C i D sektora II ne dozvoljava iznošenje zaključaka o poziciji lendelskog sloja u vertikalnoj stratigrafiji sektora II, jer se ranoeneolitski, pozneoneolitski i bronzanodopski nalazi javljaju zajedno – u gotovo podjednakom procentu, što takođe onemoćava rekonstrukciju i primarnu kulturnu atribuciju ovog sloja. U lasinjskom horizontu – između 5,50 i 4,76 m relativne dubine, odnosno 81,50 i 82,26 m apsolutne nadmorske visine (Tacić 1987: 86), nisu konstatovani građevinski objekti.

Za boleraski kulturni sloj (Bosut IIb) vezujemo nekoliko objekata: jedan nadzemni objekat sa pećima; površine pod lepom; ukopane objekte. Taj sloj je najmoćniji u blokovima C i D u okviru sektora II, gde zajedno sa retkim lendelskim nalazima naleže na sterilnu zdravicu, dok ga preklapa kulturni sloj ranog bronzanog doba sa objektima i nalazima vinkovačke kulture. U slučaju ruševine boleraske kuće koja se nalazi u relativno intaktnom kulturnom sloju, u kvadratima 30–34 kolona V i VI, može se jasno očitati relativnohronološki

odnos u vertikalnoj stratigrafiji. Deo ruševine kuće zlazi i u kvadrat 34 kolone IV, u kome je, u prethodnom otkopnom sloju, konstatovano ognjište iz vinkovačkog horizonta naseljavanja. U kvadratu 32 kolone V, iznad ruševina boleraske kuće, nalazi se veća vinkovačka jama, koja je delom probila podnicu kuće. U istom kvadratu se nalazi i manja otpadna jama kružne osnove, pripisana belegiškoj kulturi, koja je, takođe, delom ukopana u boleraski objekat. Ruševina boleraskog objekta naleže na sterilni sloj – zdravicu, osim u delovima objekta gde je on probijen poznjijim ukopima sa vinkovačkim materijalom, koji leži ispod nivelete boleraskog objekta.

NADZEMNI OBJEKTI BOSUT IIb HORIZONTA

Za bolerasku kulturu pouzdano možemo vezati nalaz jedne ruševine nadzemnog objekta, te nekoliko površina pod lepom. Nijedan od pomenutih objekata nije očuvan u celosti, pa je tako nemoguće verno rekonstruisati njihov izgled i funkciju. Nisu konstatovani ni temeljni rovovi, ni rupe za pobadanje kolja nadzemne konstrukcije, što onemogućava donošenje konkretnih zaključaka o tehnologiji gradnje. Ipak, znatna količina

*Slika 3.
Osnova objekta 247*

građevinskog materijala – velikih komada kućnog lepa sa tragovima oblica i talpi, govori u prilog tvrdnji da je reč o tradicionalnoj praistorijskoj tehnologiji gradnje zidova od pletera i lepa (Tasić 1995: 48).

Objekat 247 (sl. 3)

Ruševina nadzemnog objekta istražena tokom kampanje 1985. godine. Objekat je konstatovan u 24. otkopnom sloju i proteže se kroz kvadrate 30–34 u kolonama V i VI. Ceo objekat pada prema zapadu, kao i većina slojeva iz prethodnih horizonata. U kvadratu 30 kolone VI konstatovana je podnica ognjišta sa prema-zom, a u kvadratima 31–32 kolone VI istraženo je još jedno ognjište, sa veoma nagoreлом i zapečenom zemljom. Osnova objekta fundirana je fragmentima lepa i keramičkih posuda boleraske provenijencije. Pregradni zidovi nisu konstatovani.

Objekat 267

Manja zona sa rečnim školjkama istražena u toku kampanje 1985. godine u kvadratu 33 kolone VI. U ovoj koncentraciji su se nalazili i tragovi pepela i gareži, fragmenti kućnog lepa i malobrojni fragmenti boleraskih posuda.

UKOPANI OBJEKTI BOSUT IIb HORIZONTA

Boleraskom horizontu sa Gradine na Bosutu pripada nekoliko otpadnih jama sa boleraskim materijalom, te nekoliko ukopanih objekata čija kulturna atribucija nije najjasnija, budući da je reč o celinama čiji sadržaj čini kulturno i hronološki disparitetan materijal.

Objekat 249

Otpadna jama istražena u toku kampanje 1985. godine u kvadratima 28 i 29 kolona V i VI. Jama je plitko ukopana u zdravicu, ima ravno dno i gotovo vertikalne bočne strane. Na nivou na kojem je konstatovan ukop prečnik jame iznosi 150 cm. Ispunu ukopa čini zemlja tamnomrke boje, koja je pomešana sa sitnim komadima uglja, fragmentima kućnog lepa i životinjskih kostiju, te fragmentovanim boleraskim posudama.

Objekat 260

Otpadna jama istražena u toku kampanje 1985. godine u kvadratu 32 kolone IV. Jama je približno kružne osnove i koso je ukopana u glinovitu zdravicu. Na

nivou na kojem je konstatovan ukop prečnik jame iznosi 280 cm. Ispunu jame čini mešavina gline sa tamnomrkom zemljom i sitnim fragmentima kućnog lepa i fragmentovanim posudama. Dno ukopa je ravno, sa tragovima gareža i lepa.

Objekat 268

Otpadna jama kružne osnove istražena u toku kampanje 1985. godine u kvadratu 32 kolone VI. Na nivou na kojem je konstatovan ukop prečnik jame iznosi 140 cm. Ispunu čini tamnomrka zemlja pomešana sa mnogo pepela i gareži, malobrojnim fragmentima kućnog lepa i fragmentovanim posudama.

Objekat 254

Otpadna jama približno kružne osnove istražena u toku kampanje 1985. godine u kvadratu 29 kolone III. Na nivou na kojem je konstatovan ukop prečnik jame iznosi 89 cm. Ispunu čini tamnomrka zemlja i malobrojni fragmenti kućnog lepa, životinjskih kostiju, te fragmenti posuda. Iznad jame je pronađena lobanja govečeta (*Bos primigenius*), očuvana u celosti. U sekundarnom položaju se nalaze dva fragmenta keramičkih posuda lendelske kulture.

KERAMIKA

Pored nalaza iz Brze vrbe (Medović 1976), obiman keramički materijal Bosut IIb horizonta predstavlja daleko najvažniju tipološku zbirku kulturnog kompleksa Černavoda III – Boleraž u Srbiji. Stilsko-tipološke karakteristike posuda bliže su srednjoevropskoj i panonskoj Boleraž grupi, mada niz elemenata upućuje i na kontakte i uticaje iz Černavoda III zone. Keramika pripada poznjoj fazi kulturnog kompleksa Boleraž – Černavoda III, vremenu koje je prethodilo formiranju klasične badenske kulture.

Keramika Bosut IIb horizonta izrađena je od gline sa ujednačenom količinom primesa peska, tucane školjke, kamena i keramike. Na osnovu kvaliteta izrade su izdvojene klase grube, prelazne i fine keramike. Mada su češći nalazi z dela, pehar a i šolja fine izrade i lonaca, amfora i pitosa grube izrade, nijedna od pomenutih kvalitativnih kategorija nije u tesnoj vezi sa određenom stilsko-tipološkom grupom nalaza. Posude su skladno i simetrično modelovane, a sumarnost pri izradi je konstatovana jedino kod minijaturnog posuđa, te pršljenaka i tegova za tkački razboj.

Boje posuda se kreću od svetlooker, crvenkaste, zagasitocrvene i sive do okermrke, tamnosive i crne. Jedan deo nalaza je sekundarno goreo, što je rezultovalo promenom boje i dobrom očuvanošću uglačanih – poliranih zidova posuda. Glačanjem su tretirani nalazi svih tipoloških grupa, a veoma često se ono izvodilo ciljano, na gornjoj polovini ili gornjem konusu, dok je ostatak posude mogao ostati neobrađen, ili se ogrubljivao nanošenjem razmućene zemlje (pseudobarbotin).

Tipologija keramičkih posuda Bosut IIb horizonta razrađena je na osnovu formalno-stilskih karakteristika, pa izdvojeni tipovi uglavnom ne impliciraju funkcionalnu namenu predmeta. Izdvojeni su sledeći oblici posuda: šolje, zdele, lonci, amfore, pitosi.

Šolje

Boleraske šolje Bosut IIb horizonta izrađene su od gline sa primešama peska, tucane keramike i školjke. One su fine i prelazne fakture, sa glaćanim i uglačanim zidovima. Razlikujemo dva osnovna tipa: šolje bez drške (T. I/1–3) i šolje sa trakastom ili tordiranom drškom koja blago nadvisuje obod (T. I/4–6). Šolje bez drške modelovane su u formi pehara – konične i bikonične, ponekad blage S profilacije, zaobljenog i zadebljanog prelaza gornjeg konusa u donji konus posude, cilindričnog ili konkavnog vrata, oboda profilisanog ka spolja. Šolje sa trakastom ili tordiranom drškom su karakteristične za materijalnu kulturu pozognog eneolita. U inventaru Bosut IIb horizonta pojavljuju se konične i bikonične šolje niskog, zdepastog i vrećastog trbuha, konveksno modelovanog vrata i razgrnutog oboda. Trakaste ili tordirane drške blago nadvisuju obod (sl. 4).

Zdele

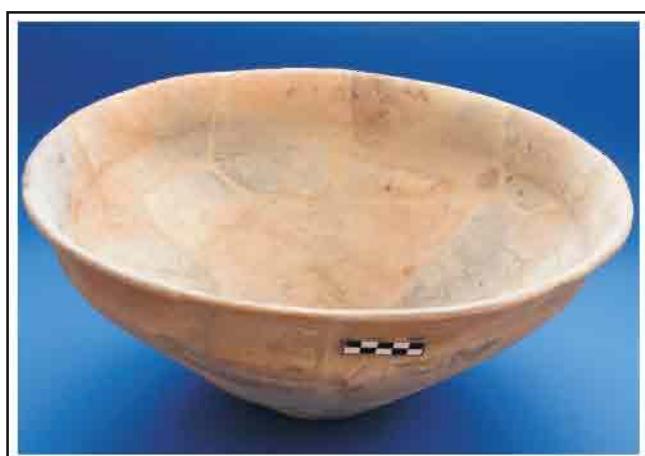
Zdele su najbrojnija i najraznovrsnija tipološka grupa posuda fine izrade Bosut IIb horizonta, a sličan zaključak donet je i u vezi sa fundusom keramičkih nalaza drugih boleraskih (Nemejcová-Pavúková 1964: obr. 16/1–24, 17/1–13, 19/1–21; Ibid 1979: obr. 4/7–19) i Černavoda III lokaliteta (Roman 2001: Abb. 6/2–9, 7/1–4, 9/1–6, 10/1–5). Mada na Gradini na Bosutu prevlađuju zdele fine i prelazne izrade, one su neretko i grube fakture. Veoma su skladno i srazmerno modelovane, a površine zidova su glaćane, ponekad barbotinirane i ukrašene širokom lepezom ornamentalnih motiva izvedenih jednom tehnikom ukrašavanja ili kombinacijom više tehnika. Pri tipološkoj klasifikaciji je izvršena podela na četiri osnovna tipa: poluloptaste zdele, koni-

čne zdele, bikonične zdele i zdele tipa Bratislava (T. II–VI/4).

Iako su poluloptaste zdele brojne u inventaru kulturnog kompleksa Boleraž – Černavoda III, iz Bosut IIb horizonta potiče svega nekoliko nalaza ovog tipa (T. II/1–2). Konične zdele odlikuje dobra tipološka ujednačenost, tako da je izdvojen jedan osnovni tip – zdele jače ili slabije naglašene S profilacije i razgrnutog oboda profilisanog ka spolja, a podtipovi i varijeteti se mogu izdvojiti na osnovu dužine i profilacije vrata, koji je uglavnom levkasto modelovan, te na osnovu stepena profilisanosti oboda (T. II/3–4, T. III, T. IV/1–2). Zdele bikonične profilacije su jedne od najtipičnijih posuda kulturnog kompleksa Boleraž – Černavoda III (T. IV/3–4, T. V, T. VI/1–4). Prisutni su svi tipovi koji su značajni za hronološku i kulturnu atribuciju, te za sagleđavanje međusobnih odnosa Boleraž i Černavoda III

Slika 4. Šolje

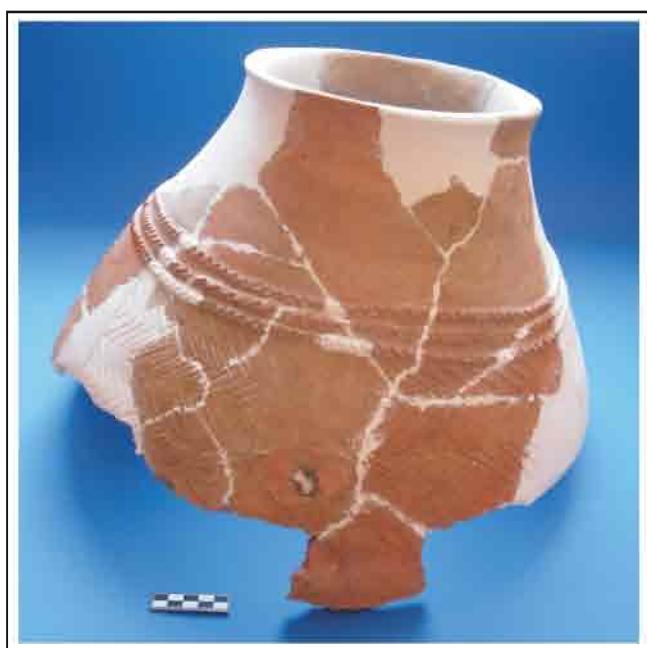

Slika 5.
Zdele sa kanelovanom unutrašnjom stranom oboda

kultura. Bikonične zdele izrađuju se od gline sa malo primesa, a neretko sa znatnom količinom i organskih i neorganskih primesa. Tretman spoljnih površina svodi se na glaćanje i/ili barbotiniranje i na upotrebu raznih ornamentalnih tehnika kojima se izvodi veliki broj motiva i kompozicija (sl. 5). Izdvojena su tri osnovna pod-tipa: bikonične zdele blagog bikoniteta i S profilacije, bikonične zdele zadebljanog ramena i bikonične zdele skraćenog gornjeg konusa.

Slika 6. Zdele tipa Bratislava

Slika 7.
Amfora ukrašena plastično apliciranim trakom
i urezivanjem

Plitke zdele ili poklopci tipa Bratislava su od izuzetne važnosti za kulturni kompleks Černavoda III – Boleraz, a nalazi ovog tipa poslužili su za otvaranje mnogih diskusija i studija o socio-kulturnim vezama u poznom eneolitu Evrope (Bondár 2001; Ibid 2002; Govedarica 2001; Maran 1997; Ibid 1998; Nemejcová-Pavúková 1992; Spasić 2008). To su izuzetno plitke konične zdele, ravno zasečenog oboda, profilisanog ka unutra. Bogato su dekorisane spiralama, koncentričnim krugovima, mrežastim motivima izvedenim urezivanjem i ponekad punktiranim *visećim* i *stojećim* trouglovima. Sa Gradine na Bosutu potiču dva fragmenta ovih zdele (sl. 6).

Lonci

U veoma brojnu kategoriju keramičkih nalaza spadaju i lonci, koji čine i najbrojniju grupu posuda grube izrade. Tretman spoljnih površina zidova uključuje pri-glačavanje, barbotiniranje, te primenu različitih ornamentalnih tehnika, od kojih je najzastupljenija plastično apliciranje. Izdvojena su tri osnovna tipa: lonci ravnih zidova i oboda profilisanog ka spolja (T. VI/5–6); lonci blage S profilacije, cilindričnog vrata i oboda profilisanog ka spolja (T. VII/1–4); bikonični lonci jače naglašene S profilacije i razgrnutog oboda (T. VII/5–6).

Amfore

Ovaj tip nalaza karakterističan je po modelovanju kojim se dobijaju zatvorene forme posude, kruškolik oblik, duži cilindrični vrat i uzak otvor oboda (T. VIII/1–5). Iz Bosut IIb horizonta potiče veliki broj solidno očuvanih profilacija amfora, od kojih neki primerci, zbog izuzetno bogate dekoracije, predstavljaju najlepše nalaze ovog tipa koje vezujemo za kulturni kompleks Černavoda III – Boleraz (sl. 7).

Pitosi

Kao i kod lonaca i amfora, ovaj tip posuda doživeo je tešku primarnu i postdepozicionu fragmentovanost, što je umnogome onemogućilo rekonstrukciju formi i profilacija. Pitosi su najčešće identifikovani samo po veličini i gabaritu same posude, a ne u odnosu na funkciju (T. VIII/6). Najčešće se izrađuju u gruboj fakturi, ali su neretki i primerci izvedeni sa velikom pažnjom, od dobro prečišćene zemlje i sa glaćanim spoljnim zidovima. Ornamentalne tehnike i kompozicije uključuju repertoar već uočenih obrazaca u ukrašavanju posuda većih dimenzija – poput lonaca i amfora.

ORNAMENTALNE TEHNIKE I MOTIVI

Dekorativne tehnike i kompozicije na posudama kulturnog kompleksa Boleraz – Černavoda III uključuju širok repertoar novih stilskih elemenata. Ipak, prisutan je i niz ornamentalnih tehnika i motiva (glačanje, kanelovanje, urezivanje, punktiranje; spirala, *viseći* i *stajaći* trouglovi) poznatih iz pozneolitskih, ranoeneolitskih i srednjoeneolitskih produkcija, pre svega iz vinčanskog kulturnog kruga, ali i iz lasinjske i *Bodrogkeresztur* kulture i iz inventara najranijeg *furchenstich* horizonta tipa *Bajč–Retz–Gajary*. Na bosutskoj gradini su prisutne sve tipične i dijagnostičke ornamentalne tehnike (kanelovanje, urezivanje, ubadanje, utiskivanje prstiju i noktiju, plastično apliciranje) i motivi (linearni i krivolinijijski) kulturnog horizonta Boleraz – Černavoda III.

Kanelovanje je najprepoznatljiviji način ukrašavanja posuda boleraske kulture, koji će u nešto izmenjenoj formi postati toliko omiljen kod nosilaca badenske kulture da će ga mnogi autori uzimati kao njen apsolutni sinonim (cf. Banner 1956; Neustupný 1959; Nejcová-Pavúková 1964). Na boleraskim posudama

Bosut IIb horizonta kanelovanje se izvodi i na unutrašnjoj i na spoljašnjoj strani zidova posuda fine i prelazne fakture. U prvom slučaju se, gotovo restriktivno, kaneluje samo unutrašnja strana oboda i vrata, što je jedan od osnovnih elemenata za finiju kulturnu i hronološku atribuciju nalaza u periodu Boleraz, Černavoda III i rane badenske kulture. Kanelure su obično plitke i vertikalno postavljene, ili je njima formirana ornamentalna kompozicija u vidu naizmenično izvedenih *visećih* i *stajaćih* trouglova. Kod kanelovanih spoljašnjih zidova posude prisutne su dve vrste ornamentalnih kompozicija. Prvu kompoziciju formiraju jednostavne plitke, vertikalno i koso postavljene kanelure na donjem delu posude, dok drugu vrstu ornamentalne kompozicije tvore kose i vertikalne kanelure, koje mogu da formiraju različite ornamentalne motive – u vidu prepleta ili jelovih grančica.

Urezivanje se izvodi oštrim instrumentom (pomoću kosti ili trske) – pre pečenja, na prošušenoj ili vlažnoj posudi. Urezivanje je obično plitko izvedeno, mada je ponekad i toliko duboko da bismo ga mogli nazvati i udubljivanjem. Ovom tehnikom se najčešće izvode jednostavne kompozicije, koje čine vertikalne ili kose

Slika 8.
Fragmenti keramike
ukrašeni plastično
apliciranim trakama

urezane linije, a koje se u ornamentalnoj kompoziciji pojavljuju isključivo u kombinaciji sa ornamentom izvedenim punktiranjem ili ubadanjem. U jednostavnije ornamente izvedene urezivanjem spadaju i takozvani češljasti ili metličasti ornamenti. Mrežasti ornamenti izvedeni urezivanjem poznati su nam samo sa nalaza zdela tipa Bratislava. Najomiljeniji motiv koji se izvodi urezivanjem je, svakako, motiv riblje kosti (*Kerbschnit*). On se izvodi samostalno ili u kombinaciji sa plastično apliciranim trakama. Urezivanjem se izvode i krivolinijski motivi; takav slučaj je sa koncentričnim krugovima na dva usamljena nalaza zdela tipa Bratislava.

Trougaono, četvorougaono i kružno ubadanje se gotovo isključivo pojavljuje u kombinaciji sa ornamentom izvedenim u nekoj drugoj ornamentalnoj tehniци. Samostalno se izvode jednostruki, horizontalno postavljeni nizovi kružnih i četvorougaonih uboda.

Ukoliko je kanelovanje – kao tekovina boleraske kulture, postalo sinonim za ornamentalni stil badenske kulture, onda se slobodno može reći da su plastično aplicirane trake i složene ornamentalne kompozicije nastale njihovim prepletom i kombinovanjem sa motivima izvedenim drugim ornamentalnim tehnikama jedan od osnovnih stilskih karakteristika nosilaca kulturnog kompleksa Boleraz – Černavoda III (sl. 8). Zasebno modelovane trake apliciraju se pre pečenja, na prošušene posude grube i prelazne fakture, srednjih i većih dimenzija (lonci, amfore i pitosi). Najčešće se kombinuju sa utiskivanjem prstiju i noktiju, a pojavljuju se i u kombinaciji sa bradavičastim i rožasto apliciranim ornamentima. Razlikujemo jednostavne linearne i horizontalno postavljene, jednostrukе i višestruke trake sa otiscima prstiju i noktiju, koje se obično apliciraju na obod ili na vrat i rame posude. Relativno složeniji ornament formiran je krivolinijski postavljenim plastično apliciranim trakama i njihovim prepletom, te kombinacijom sa bradavičastim ornamentima i motivom riblje kosti izvedenim urezivanjem, čime se dobijaju različite ornamentalne kompozicije.

RELATIVNA HRONOLOGIJA BOSUT IIb HORIZONTA

Inicijalna faza naseljavanja nosilaca badenske kulture na lokalitetu Gomolava kod Hrtkovaca vezana je za horizont Gomolava IIIa1, koji se u vertikalnoj stratigrafskoj iskazuje kao superponiran u odnosu na eno-politski humus sa materijalom sopotsko-lendelske, pro-

totiszapolgar, Tiszapolgar i Lasinja kulture. J. Petrović i B. Jovanović su materijal Gomolava IIIa1 horizonta vezali za kulturni kompleks Boleraz – Černavoda III (Petrović–Jovanović 2002: 60). Verovatnije će biti da je ovde reč o postboleraskoj kulturnoj manifestaciji rane badenske kulture – uzimajući u obzir činjenicu da, izuzev dva nalaza sa vertikalno kanelovanom unutrašnjošću oboda, gotovo potpuno izostaju osnovni diagnostički elementi boleraske kulture – tordirane drške šolja, višestruke plastično aplicirane trake, tunelaste drške, zdele tipa Bratislava itd, dok prikazan keramički materijal nije od velike pomoći za finiju kulturnu atricuciju u okviru tranzicije Boleraz/Baden (Petrović–Jovanović 2002: 22/1–6, 29/1–13, 30/14–23).

Periodu poznjem od Bosut IIb horizonta pripada i ranobadensko naselje na lokalitetu Vinča – Belo brdo, koje takođe pripada ranobadenskom-postboleraskom horizontu (Tasić 1984a; Ibid 1995; Spasić 2009). Badensko naselje u Vinči se u vertikalnoj stratigrafskoj iskazuje kao mlađe u odnosu na Vinča D2 horizont. Po red tipološko-stilskih odlika keramičke produkcije, na još uvek jake reminiscencije na Boleraz – Černavoda III stil u badenskom inventaru Vinče ukazuju i nalazi četiri figurine tipa *Kopflosidole* (Tasić 1980–1981: Abb. 1–3; Ibid 1995: Pl. XIX/4–7), za koje je V. Nemejcova-Pavúkova ispravno zaključila da se pojavljuju tokom čitave evolucije badenske kulture (Nemejcová-Pavúkova 1991: 79; Abb. 15).

Ovom velikom poznoeneolitskom kulturnom horizontu pripadaju i jednoslojna boleraska i Černavoda III naselja u Bačkoj, Banatu, zapadnoj i južnoj Srbiji i Đerdapu. Na prostoru Bačke najbolje analogije boleraskom materijalu Bosut IIb horizonta pružaju nalazi sa lokaliteta Mostonga I kod Deronja, gde je S. Karamanski istražio manje zemuničko naselje kulture Boleraz (Tasić 1995: 146). Upravo zahvaljujući bogatim nalazima sa lokaliteta Mostonga u jugozapadnoj Bačkoj, u jugoslovenskoj arheologiji je prvi put sagledan relativnochronološki položaj boleraske kulture u okviru badenskog kulturnog kompleksa. B. Jovanović je ispravno uočio formalno-stilske karakteristike keramičke proizvodnje ovog horizonta, u koje je uvrstio jednouhe pehare – vrčeve sa valjkastom ušicom, koja blago nadvisuje slabo naglašen obod, amfore sa plastično apliciranim trakama i otiscima prstiju i plitke šolje sa ravno zasećenim obodom i trakastom drškom, koje stoje kao uzor mlađem tipu lukovičastih šolja – veoma omiljenom u badenskoj kulturi (Jovanović 1974: 157). Nakon izdvajanja opštih

tipoloških karakteristika ovog prebadenskog horizonta i njegovog uklapanja u hronologiju eneolita Karpatske kotline, isti autor je prvi nedvosmisleno ukazao na hronološki primat takozvane *Bolerac varijante* u odnosu na *Fonyód* fazu badenske kulture u Mađarskoj, te na njen sinhronizam sa jednim delom nekropole *Plismarot–Basaharc* (Jovanović 1974: 158).

Horizontu Boleraz – Černavoda III su ubrzo pripisani nalazi sa banatskih i đerdapskih lokaliteta Brza vrba – Kovin, Banatski Karlovac – Vinogradi, Potporanj, te slučajni nalazi sa lokaliteta Kanal Mesić, Kozluk, Obala Mesića i Ulica 2. oktobra u Vršcu (Uzelac 2002: 83). Najbitnije među nabrojanim nalazišтima je, svakako, naselje kulturnog kompleksa Boleraz – Černavoda III sa lokaliteta Brza vrba – Kovin (Медовић 1976; Uzelac 2002: 21, 22). Zahvaljujući nalazima iz Brze vrbe, tipičnim, dijagnostičkim elementima Boleraz – Černavoda III kermikografije pripisane su i forme jajolikih pitosa, zatvorene, amforoidne posude, bikonične zdele oboda profilisanog ka spolja, levkastog vrata i tunelaste i sedlaste drške, a upotpunjena je i slika ornamentalnih tehnika i obrazaca među kojima je primećena hronološka i kulturna osetljivost nalaza sa kanelovanim unutrašnjom stranom oboda (cf. Uzelac 2002: 56, 57, T. 7–11). Sa lokaliteta Brza vrba potiče i veoma dobro očuvan nalaz zdele tipa Bratislava (Uzelac 2002: T. 49/2). Nalazi ovog tipa pokazaće se kao veoma bitni u razmatranju problematike velikog broja socio-kulturnih i ekonomskih problema ovog horizonta.

Istom kulturnom horizontu pripadaju i nalazi sa manjeg naselja Černavoda III kulture na lokalitetu Vajuga–Korbovo u Đerdapu, čiji značaj ne leži toliko u doprinosu poznavanja materijalne kulture ovog perioda koliko u mogućnosti sagledavanju relativnohronoloških odnosa na osnovu razvijene horizontalne stratigrafije Černavoda III, *Salkuća II–III* i rane *Coțofeni* kulture na đerdapskom prostoru, te u potvrdi teze da se nosioci Černavoda III kulture nisu, praveći ovde samo usputne stanice, duže zadržavali na ovom prostoru (Jeđvić 2001: 330–341).

Sa boleraskim naseljem na Bosutu su istovremeni lokaliteti u slivu Kolubare i Drine u zapadnoj Srbiji – Likodra–Ostenjak, odakle potiče malobrojan keramički materijal, ali i jedan nalaz antropomorfne figurine tipa *Kopflosidole* (Garašanin, D., 1997: Abb. 8) i Tolisavac–Banjevci, te lokaliteti u Podrinju: Dvorovi, Šošari–Sač i Loznik, odakle potiče i jedan fragmentovan nalaz zdele tipa Bratislava (Govedarica 2001: 358–368,

Abb. 4/1). U kolubarskom slivu, koji je doskora važio za veoma slabo istraženo područje, kulturnom kompleksu Boleraz – Černavoda III i horizontu Bosut IIb istovremeni su izuzetni nalazi sa boleraskog naselja lokaliteta Jaričište 1 i jedan manji horizont lokaliteta Masinske njive. Izuzetno brojnom keramičkom materijalu kompleksa Boleraz – Černavoda III sa lokaliteta Jaričište 1 možemo pripisati veliki diverzitet posuda, od kojih veliki deo ima veoma dobre analogije sa Bosut IIb horizontom, te sa istovremenim nalazima u Karpatskoj kotlini i jugoistočnoj Evropi (konične i bikonične zdele levkastog vrata i kanelovane unutrašnjosti razgrnutog oboda, zdele tipa Bratislava, plitke šolje ravno zasečenog oboda, profilisanog ka spolja itd.). Masinske njive bi pripadale nešto poznjem periodu, ali na postojanje naselja iz boleraskog perioda upućuje nalaz kultno lomljene antropomorfne figurine tipa *Kopflosidole*, koja je, po načinu modelovanja i ornamentici, potpuno analogna jednom od vinčanskih primeraka ovih figurina (Tasić 1995: pl. XIX/7).

Na prisustvo nosilaca kulturnog kompleksa Boleraz – Černavoda III u užoj Srbiji i Šumadiji svedoči malobrojni nepublikovani keramički materijal sa lokaliteta Kosa–Korićani i Krečanski potok u okolini Kragujevca (Nikolić 2000: 23–24). Bosut IIb horizontu istovremeni su i nalazi sa malog Boleraz – Černavoda III naselja na lokalitetu Novačka čuprija kod Smederevske Palanke, odakle potiču nalazi manjih semisferičnih zleta, zaravnjenog, neprofilisanog oboda sa utisnutim prstima, zdele oboda blago profilisanog ka spolja, sa vertikalnim kanelurama sa unutrašnje strane (Крстић и др. 1986: T. IV/1–2, VII/4). Takođe, na prisustvo nosilaca kulturnog kompleksa Černavoda III – Boleraz u južnoj Srbiji upućuje i materijal sa višeslojnog lokaliteta Bubanj, odakle su poznata i dva primerka zleta tipa Bratislava (cf. Garašanin 1979; Idem 1983).

Najjužniju tačku penetracije nosilaca kulturnog kompleksa Boleraz – Černavoda III u Srbiji predstavljaju nalazi sa lokaliteta Gladnice kod Gračanice, odakle potiče, pored hronološki i kulturno neosetljivog eneolitskog materijala, i jedan bogato ornamentisan nalaz zdele tipa Bratislava, te bikonične zdele levkastog vrata (Tasić 1998: 108–111).

Na samo pedesetak kilometara severozapadno od Gradine na Bosutu nalazi se Vučedol. Vertikalna stratigrafija Vučedola pored Gomolave, Gradine na Bosutu, Vinče i Bubnja predstavlja polazište i ishodište u razmatranju relativnohronoloških odnosa eneolita centralnog

Balkana. Inicijalna faza naseljavanja na vučedolskom Gradcu pripada ranoj badenskoj kulturi ili fazi Baden A2 po S. Dimitrijeviću, koji je primetio relativnohronološki položaj badenskih nalaza sa Vučedola i opredelio ih u širi kulturni horizont nazvan po mađarskoj nekropoli Fonyód, u koji ulaze i nalazi sa lokaliteta Zemun–Beljarica, Bapska i Vinča (Dimitrijević 1979a: 194).

Zahvaljujući iscrpnoj monografiji o badenskoj (pečelskoj) kulturi koju je J. Banner objavio još 1956. godine (Banner 1956), mađarski arheolozi već pola veka imaju na raspolaganju sistematizovanu građu, koja je poslužila i kao odličan fundus za proučavanje prebadenskih pojava, pre svega kulturnog kompleksa Boleraz – Černavoda III. J. Banner je bio jedan od prvih naučnika koji je izvršio finiju hronološku atribuciju velikog korpusa badenskih nalaza. U ranobadenski horizont *Fonyód* J. Banner je uvrstio i nekoliko lokaliteta koji pripadaju kulturnom kompleksu Boleraz – Černavoda III – *Sopron*, *Basaharc* i *Sághegy* (Banner 1956: 186), a na analogije sa mađarskim lokalitetima u inventaru klasične boleraske provenijencije prva je pažnju obratila V. Nemejcova-Pavukova (Nemejcova-Pavukova 1964: 215). Boleraskom materijalu Bosut IIb horizonta analogne su forme lonaca sa plastičnim apliciranim trakama, veliki jajoliki pitosi sa višestrukim plastično apliciranim trakama sa utisnutim prstima, konične i bikonične zdele sa kanelovanom unutrašnjom stranom oboda, tordirane drške plitkih šolja sa ravno zasećenim obodom, blago profilisanim ka spolja (Banner 1956: T. I/14, II/19–26, 28–30, III/7–8, 12, 14). Forme jajolikih pitosa i lonaca sa plastično apliciranom trakom sa utisnutim prstima ispod oboda, te plitke šolje *S* profilacije sa tordiranim drškama poznate su i sa lokaliteta *Lánycsók* i *Boglárelle* (Nemejcova-Pavukova 1992: Abb. 1/1–2, 4, 2/1–3).

Černavoda III kulturi bi pripadao *in situ* nalaz lonca bikonične profilacije, sa plastično apliciranim trakom ispod oboda i pseudobarbotinom na donjem konusu iz kurgana broj 6 na lokalitetu *Ketegyháza* – koji je tipičan za ovu kulturu, te nalazi bikoničnih zdela oštro prelomljenoj konusnog prelaza sa kanelovanom unutrašnjom stranom razgrnutog oboda. Ovaj materijal verovatno pripada naselju iznad kojeg je kasnije formirana grobna humka (Ecsedy 1979: 29–30, Fig. 21/1–4, pl. 12/1).

Bosut IIb horizontu istovremen je veliki broj boleraskih lokaliteta u jugozapadnoj Slovačkoj, sa kojim bosutski materijal deli najviše analognih elemenata u keramičkoj produkciji od svih razmatranih lokaliteta kulturnog kompleksa Boleraz – Černavoda III. Relativ-

nohronološki položaj boleraske kulture na teritoriji Slovačke dobro je određen zahvaljujući vertikalnoj stratigrafiji *Nitrianskyog Hrádka*, gde je boleraski sloj superponiran u odnosu na razrušeno mlađelendelsko naselje (Nemejcova-Pavukova 1964: 163). Na osnovu tipoloških pokazatelja je moguće izdvojiti bar dva horizonta boleraske kulture; prvi bi pripadao postperiodu *Bajč–Retz–Gajary*, Vajska–*Hunyadihalom*, koji su u poslednje vreme mađarski arheolozi označili kao protoboleraz horizont (Kalicz 2001: 385–436; Horvath 2001: 459–516), dok bi drugi bio obeležen klasičnim boleraskim elementima tipa *Nitriansky Hrádok* (Nemejcova-Pavukova 1964). U periodizaciji badenske kulture koju je izvršila V. Nemejcova-Pavukova protoboleraski period je označen kao Baden Ia i pripadali bi mu nalazi tipa *Štúrovo*, *Komjatice* i *Svodín*, dok je klasičan Boleraz označen kao Baden Ib faza, u koju bi spadali nalazi iz *Nitrianskyog Hrádka* (Nemejcova-Pavukova 1981: 261).

Boleraski materijal Bosut IIb sloja ima odlične analogije u keramičkim nalazima sa lokalitetu *Nitriansky Hrádok* – *Vysoký breh*, poput šolja sa tordiranim drškom (Nemejcova-Pavukova 1964: obr. 15/2), koničnih i bikoničnih zdela sa iznutra kanelovanim obodom, profilisanim ka spolja (Nemejcova-Pavukova 1964: obr. 16/1–4, 7–9, 17/6, 11–12), zdela istog tipa čija je unutrašnjost oboda pokrivena ornamentom *visečích* i *stajačích* trouglova izvedenim plitkim kanelovanjem (Nemejcova-Pavukova 1964: obr. 16/6), te lonaca sa plastično apliciranim trakama sa utisnutim noktima ili prstima, bradavičastim aplikacijama i tunelastim drškama (Nemejcova-Pavukova 1964: obr. 21–23). Analogije boleraskim keramičkim formama sa Gradine na Bosutu postoje i u inventaru nalaza sa višeslojnog eneolitskog lokaliteta Iža (Nemejcova-Pavukova 1968: Abb. 14/1–10), Radošina (Nemejcova-Pavukova – Bárta 1977: Abb. 3/1–4, 5/1–22), Bratislava (Nemejcova-Pavukova 1992: Abb. 6–7) i u Bajč (Nemejcova-Pavukova 1992: Abb. 10/1–10).

Ornamentalne tehnike i kompozicije na keramičkim posudama boleraske kulture u Slovačkoj takođe odgovaraju obrascima uočenim na materijalu Bosut IIb horizonta. Tu se, pre svega, misli na već pomenuto kanelovanje unutrašnje strane oboda i višestruke plastično aplicirane trake sa utisnutim prstima i noktima, koje su kombinovane sa bradavičastim aplikacijama, urezivanjem, punktiranjem, motivom riblje kosti, metličastim ornamentima.

Prostor današnje jugoistočne Austrije i južne Bavarske svakako predstavlja periferiju areala boleraske

kulture. Elementi boleraske materijalne kulture shvaćeni su kao intruzivni na teritoriji Austrije gde se do tada razvijala *Mondsee* grupa, u južnoj Bavarskoj, čiju teritoriju zahvata kasna *Altheim* grupa, i u regiji jezera Konstanca gde se boleraski elementi označavaju kraj *Pfyn* i početak *Horgen* kulture (Matuschik 2001: 686). Međutim, boleraski uticaj je na ovom prostoru daleko od insignifikantnog, kako ga je I. Matuschik označila, budući da na stilsko-tipološke karakteristike boleraske kulture, kakve poznajemo i sa Gradine na Bosutu, nedvosmisleno ukazuju nalazi sa lokaliteta *Arbon – Bleiche III* na badenskom jezeru (Capitani-Leuzinger 2001: Abb. 5–7), *Bodman–Weiler* i *Sipplingen*, takođe na obodima badenskog jezera u Nemačkoj (Königer–Kolb–Schlichtherle 2001: Abb. 2/1–15), i na lokalitetu *Jennyberg I* i *Donnerskirchen–Kreutberg* u istočnoj Austriji (Ruttkay 2001: Abb. 2–5; Nemejcová–Pavúkova 1992: Abb. 4–5).

Gotovo ceo prostor Rumunije je u vreme Bosut IIb horizonta obeležio razvoj Černavoda III kulture, dok se jednim delom može dozvoliti i sinhronizam pozne faze Černavode III sa inicijalnom fazom razvoja *Coțofeni I* kulture, kako je i potvrđeno u vertikalnoj stratigrafiji lokaliteta *Peștera Hoților* kod herkulanske banje (Roman 1976: 59–60; Ciugudean 2000: 51). Černavoda III kultura nesumnjivo vodi poreklo od prethodne evolutivne faze, Černavoda I kulture donjeg Podunavlja, sa kojima deli niz tipološko-stilskih karakteristika (Manzura 1999: 125–128; 132–139).

Kada je reč o morfološkim i stilskim odlikama keramičke produkcije Černavoda III kulture, mora se reći da je danas i više nego jasno da su tipološke razlike između Černavoda III i Boleraske kulture mnogo manje nego što se to ranije mislilo, te da su te razlike verovatno posledica lokalnih tradicija. Za plastično aplicirane trake, za koje je V. Nemejcová–Pavúkova navela da su jedna od vodećih odlika Černavoda III kulture i da se u toj meri ne pojavljuju gotovo ni u jednoj istovremenoj kulturi (Nemejcová–Pavúkova 1964: 221), pokazalo se da su veoma česte i u boleraskoj kulturi. Danas je, takođe, očigledno da je opaska iste autorke u vezi s tim da su tordirane drške izuzetni nalazi na lokalitetima kulture Boleraske, dok su veoma omiljene na teritoriji Černavoda III kulture posledica nedovoljne istraženosti, a ne realna situacija (Nemejcová–Pavúkova 1964: 221). U biti je potpuno suprotno: tordirane drške su jedan od najizrazitijih elemenata boleraske keramičke produkcije (Nemejcová–Pavúkova 1991: 72, Abb. 6/1–4), dok se

na istoku, u Čeranavoda III inventaru pojavljuju veoma retko. Isto se može reći i za kanelovanje, koje je prisutno u obe kulture ovog velikog kulturnog kompleksa, iako se ranije mislilo da se ova ornamentalna tehnika vezuje isključivo za Bolerasku kulturu (Ecsedy 1979: 30; Tasić 1995: 47). Takođe treba istaći da kanelovanje kao ornamentalna tehnika ima daleko veću tradiciju na istoku – u donjem Podunavlju, gde se u Černavoda III keramičkom inventaru pojavljuje kao recidiv kukutenskih, tripolskih, karanovskih i Černavoda I ornamentalnih težnji, dok na zapadu – u jugozapadnoj Slovačkoj, istočnoj Austriji i zapadnoj Transdanubiji, ono predstavlja novinu u boleraskoj kulturi i nema osnovu u prethodnim kulturama.

Analogije keramičkim oblicima Bosut IIb horizonta izuzetno su brojne u inventaru eponimnog lokaliteta Černavoda, gde između ostalog nalazimo i semisferične zdele neprofilisanog oboda, konične i bikonične zdele *S* profilacije, levkastog vrata, bikonične zdele zadebljanog prelaza gornjeg konusa u donji konus (Roman 2001: Abb. 9/6, 9/1–4, 10/1, 4), lonce sa višestrukim plastično apliciranim trakama sa utisnutim prstima i noktima (Roman 2001: Taf. 5/1, 2, 6/1, 3, 4), te zdele sa kanelovanom unutrašnjom stranom oboda (Roman 2001: Taf. 8/1–5). Istovremen sa ovim horizontom bio je i niz boleraskih lokaliteta u oblasti Kareja u severozapadnoj Rumuniji (Nemeti 2001), te nalazi sa lokaliteta *Cárcea–Viaduct, Locusteni–Predești* u Olteniji (Nica 2001: 279–298).

Na istovremenost Bosut IIb horizonta sa dešavanjima na teritoriji Bugarske nedvosmisleno ukazuju jedino nalazi Černavoda III kulture sa lokaliteta *Radoslav–Vahovo* u severozapadnoj Bugarskoj, gde dobre analogije sa boleraskim materijalom Gradine na Bosutu pružaju, pored zdebla tipa Bratislava, nalazi bikoničnih zdebla *S* profilacije, sa zaobljenim konusnim prelazom (Aleksandrov 1995: Fig. 2/1–5). Istovremenim sa Bosut IIb horizontom mogu se smatrati i naselja Černavoda III kulture u istočnoj Bugarskoj, poput lokaliteta *Drama–Merdžumekja* (Lichardus–Iliev 2001), *Mirovci, Koprivec i Durankulak IIa* (Zmeykova 2001: 213–236). Lokaliteti u crnomorskoj regiji, istočnoj i severoistočnoj Bugarskoj pripadaju klasičnim Černavoda III lokalitetima, koji na ovom prostoru imaju neku vrstu kontinuiteta od Černavoda I perioda, pa nije čudno što je upravo na ovom prostoru izdvojen takozvani protočernavoda III period (Nikolova 1999: 175–178; Ibid 2001: 242–244).

Problematika relativnochronološkog odnosa Boleraž – Černavoda III horizonta sa Ezerom u Bugarskoj stoji u vezi sa niskim datovanjem građevinskih horizonata (Ezero XIII–IX), koji su za dvesta godina mlađi od datuma boleraskih i Černavoda III lokaliteta, što inicijalnu fazu naseljavanja na Ezeru datuje u period oko 3300. god. p. n. e., tj. u postboleraski horizont ranobadenske kulture tipa *Fonyód* (Nikolova 1999: 399–400). L. Nikolova je mišljenja da, iako ne postoje stratigrafski i relativnochronološki elementi za sinhronizaciju Ezera sa kulturnim kompleksom Boleraž – Černavoda III, takav odnos ne treba dovoditi u pitanje (Nikolova 2001: 247–249). Formalno-stilski i tipološki elementi za sinhronizaciju Ezera XIII–IX sa kulturnim kompleksom Boleraž – Černavoda III svakako postoje, ali razmatranjem zastupljenosti dijagnostičkih nalaza u vertikalnoj stratigrafiji stiče se utisak da nema nedvosmislene potvrde o navodnoj istovremenosti. Naime, pseudotordirane drške šolja boleraskog tipa veoma su zastupljene u keramičkom inventaru Ezera, ali je njihova distribucija u vertikalnoj stratigrafiji najgušća u stambenim horizontima Ezero VII–III (Катинчаров-Мерперт 1979: 345, T. 200), koji su znatno mlađi od horizonta o kome raspravljamo. Kanelovanje je znatno manje prisutno, a tipična vertikalno kanelovana unutrašnjost oboda javlja se u svega dva slučaja u Ezeru XII i XI (Катинчаров-Мерперт 1979: 326, T. 166). Višestruko plastično aplicirane trake sa utisnutim prstima i noktima su gotovo podjednako zastupljene u svim stambenim horizontima (Катинчаров-Мерперт 1979: 322, 323, T. 158, 160), dok se za Ezero XIII mogu vezati i neke ornamentalne kompozicije u Boleraž – Černavoda III maniru (Катинчаров-Мерперт 1979: obr. 134/6).

Rezimirajući pitanje mogućeg sinhroniteta u svetu postojećih C14 datuma i tipološko-stilskih elemenata, najrealnije nam se čini da bi horizonti Ezero XIII–IX mogli biti istovremeni sa postboleraskom fazom ranobadenske kulture, a sličnog je mišljenja i H. Я. Мерперт (Мерперт 1979: 502).

Proliferacija studija o vezi badenske kulture sa Egejom i zapadnom Anadolijom inspirisana je radovim N. Kalica koji govore o navodnim elementima egejskog, anadolskog i južnobalkanskog porekla u badenskoj materijalnoj kulturi, te izuzetno uticajnim radom E. Neustunog, koji je prvi ukazao na analogne elemente u materijalnoj kulturi Poliohnija i centralnoevropske badenske kulture (Kalicz 1963; Neustupný 1968: 25–28, Fig. 2–4). O istovremenosti klasične badenske kulture

(Baden II–III po V. Nemejcovoj-Pavukovoj) sa pojama u Egeji danas je izlišno govoriti, dok se problem odnosa kulturnog kompleksa Boleraž – Černavoda III sa kulturama *Sitagroi* i Dikili Taš čini još uvek nerešivim. Analogni elementi u materijalnoj kulturi manifestovani su i stilskim i tipološkim karakteristikama keramičkog inventara: kanelovanje, plastično aplicirane trake, pseudotordirane drške bikoničnih šolja, konične i bikonične zdele *S* profilacije razgrnutog oboda i levkastog vrata (Séfériadcs 2001: Fig. 4–6, 18/1–3; Nikolova 1999: Fig. 8.5/1–12). Međutim, apsolutnim datovanjem su dobijeni datumi oko 3300. g. p. n. e. (Nikolova 1999: 187, 190–191), čime bi se obe kulture mogle smestiti u horizont sa Ezerom XIII–IX, sa kojim i dele najviše sličnosti u keramičkoj produkciji, tj. u postboleraski horizont ranobadenske kulture.

APSOLUTNA HRONOLOGIJA BOSUT IIb HORIZONTA

U navedenom tekstu je izvršena sinhronizacija kulturnih zbivanja na istoku i zapadu Karpatске kotline i u jugoistočnoj Evropi sa Bosut IIb horizontom u okviru kulturnog kompleksa Boleraž – Černavoda III. Poznenoenolitski horizont o kojem je raspravljano naslanja se na dva još nedovoljno dobro izdvojena protoboleraž i protočernavoda horizonta. Protoboleraž horizont razrađen je na osnovu tipoloških elemenata keramičke produkcije, bez dovoljno stratigrafskih pokazatelja (Kalicz 2001; Horváth 2001). To je period kome pripadaju boleraski lokaliteti *Štúrovo*, *Svodín*, *Červený Hrádok* i *Komjatice*, koje je V. Nemejcová-Pavúkova s pravom pripisala početku boleraske kulture (Nemejcová-Pavúkova 1979: 17–55). Keramička produkcija je obeležena odsustvom, tj. izuzetnim prisustvom kanelure, poznatim koničnim i bikoničnim formama zdele *S* profilacije, zdelama globularne forme sa konkavno modelovanim vratom, te većim prisustvom urezivanja, duboreza i punktiranja, kojim se izvode metličasti ornamenti, motivi šahovskih polja i visećih trouglova (Nemejcová-Pavúkova 1979: obr. 4–5, 13, 15, 17–18). Ornamentalne tehnike i forme posuda pokazuju nedvosmislene reminiscencije na Bajč–Retz horizont i *Vajska–Hunyadihalom* grupu, ali treba računati i sa jakom tradicijom *Bodrogkeresztur* i *Ludanice* kultura, naročito kada je reč o duboreznim i urezanim motivima šahovskih polja (cf. Nemejcová-Pavúkova 1979: obr. 17/7; uporedi zdelu iz *Bodrorkeresztur* groba na Vinči [Tasić 1995:

164, Fig. 45/2], ali i salkucansku šolju iz Prigrevice [Спасић 2010: 24, сл. 2]). Istom horizontu je istovremen čitav niz lokaliteta tipa *Letkés* u Mađarskoj, severnoj Bosni i Slavoniji (Kalicz 2001: karte I).

Položaj protočernavoda III horizonta u severoistočnoj Bugarskoj još uvek nije dovoljno razjašnjen budući da za njega možemo vezati samo dva lokaliteta *Hotnica – vodopad* i *Šemsevo – Klise Bair* (Nikolova 1999: 175–178; Ibid 2001: 242–244), u čijoj se keramičkoj produkciji može naslutiti tradicija Černavoda I kulture (Nikolova 1999: Fig. 8.1/1–14).

Protoboleraz horizont pouzdano je fiksiran u period oko 3640. god. p. n. e. (Stadler et al. 2001: 555, T. 8), što hronološki ne odgovara jasnom izdvajanju ovog horizonta u odnosu na klasični Boleraz, za koji su dobijeni slični datumi. Datovanje protočernavoda III perioda je još uvek nesigurno i čini se preterano „visoko” jer datumi padaju gotovo na početak četvrtog milenijuma (Nikolova 1999: 176–178). Apsolutnim datovanjem je potvrđen i potpuni hronološki prioritet kulturnog horizonta Boleraz – Černavoda III u odnosu na Ezero XIII–VII i *Sitagroi* IV, a s tim u vezi i u odnosu na *Dubene – Sarovku* IIa, te ranu *Janacite* kulturu (Wild et al. 2001: 1063).

Kulturni horizont Boleraz – Černavoda III je veoma dobro datovan zahvaljujući seriji od 26 C14 datuma iz laboratorija u Beču i Grenoblu, koji padaju u interval od 3640. do 3370. godine p.n.e. (Stadler et al. 2001: 555, T. 8). Boleraskim nalazima sa Gradine na Bosutu bi potpuno odgovarao period oko 3500–3400. godine p.n.e.

ZAKLJUČAK

Naselje Bosut IIb horizonta zaživelo je nakon na-seobinskog hijatusa od nekoliko vekova, koliko je proteklo od prestanka života lasinjskog naselja. Budući da nisu izvedene geomorfološke i osteološke analize nemoguće je rekonstruisati izgled naselja u celini, kao ni privrednu osnovu boleraske populacije na bosutskoj gradini. Ipak, posredno se može reći da podizanje masivnih nadzemnih građevina za stanovanje stoji u vezi sa većom sedentarnošću žitelja boleraskog naselja, koji su se, verovatno, bavili zemljoradnjom, dok je uporedno bavljenje stočarstvom takođe verovatno. Dopunsku privrednu granu, verovatno podjednako važnu, činilo je i ribarstvo, o čemu postaje i neposredni dokazi – u vidu koštanih harpuna i keramičkih utega za ribarsku mrežu. Nalazi tegova od pečene zemlje za tkački razboj ukazuju na još jednu aktivnost stanovnika boleraskog nase-

lja, koja je, između ostalog, zahtevala i držanje stoke, zbog sirovine neophodne za tkanje tkanine.

Svi formalno-stilski elementi keramičke produkcije na Gradini na Bosutu ukazuju na pripadnost poznjoj boleraskoj a ne Černavoda III kulturi. Na mešanje elemenata boleraske i Černavoda III provenijencije ukazuje naselje istovremeno Bosut IIb horizontu na lokalitetu Kovin – Brza vrba, pa se može reći da su, u nekoj vrsti posrednog ili neposrednog kontakta, stanovnici boleraskog naselja na Gradini na Bosutu imali ulogu medijatora u prenošenju zapadnih elemenata materijalne kulture ka istoku. Neposredni pokazatelj komunikacije Gradine na Bosutu sa istokom i jugom su zdele tipa Bratislava koje su pronađene i na lokalitetima Vršac – Kanal Mesić, Vršac–Kozluk, Kovin – Brza vrba, Masinske njive, Jaričište 1 i Gladnice.

Značaj Gradine na Bosutu sredinom četvrtog milenijuma svakako ne leži u mogućnostima za izvođenje generalizujućih zaključaka i konačnih teza na regionalnom makroplanu. Reč je o manjem naselju, čiju je tek jednu manju celinu bilo moguće sagledati. Tu celinu čini jedan nadzemni objekat sa četiri ukopana objekta u neposrednoj blizini. Aktivnosti stanovnika ove kuće naslućujemo tek u obrisima. Čini se da je *istorija* kuće bila veoma dinamična. U jednom trenutku je promenjen položaj peći, što je, verovatno, podrazumevalo i promene u organizaciji prostora i aktivnosti u objektu. Oko kuće se, takođe, nalaze četiri jame, koje verovatno nisu iskopane u isto vreme. Iako su *istorije* tih jama *zamagljene* njihovom konačnom funkcijom (odlaganje otpada), njihova uloga bila je uslovljena potrebama stanovnika kuće. Tako su one mogle biti iskopane zbog dobijanja gline za izradu posuda ili za građevinske radove na kući. Nažalost, nije bilo moguće utvrditi da li je između primarne i finalne sekvencije upotrebe ovih jama (eksplotacija gline ? odlaganje otpada) postojala još neka funkcija (skladištenje?). Tragove aktivnosti stanovnika objekta 247 prepoznajemo i u manjoj zoni sa rečnim školjkama nekoliko metara severoistočno od kuće, ali i u velikoj zastupljenosti boleraske keramike u blokovima C i D sektora II.

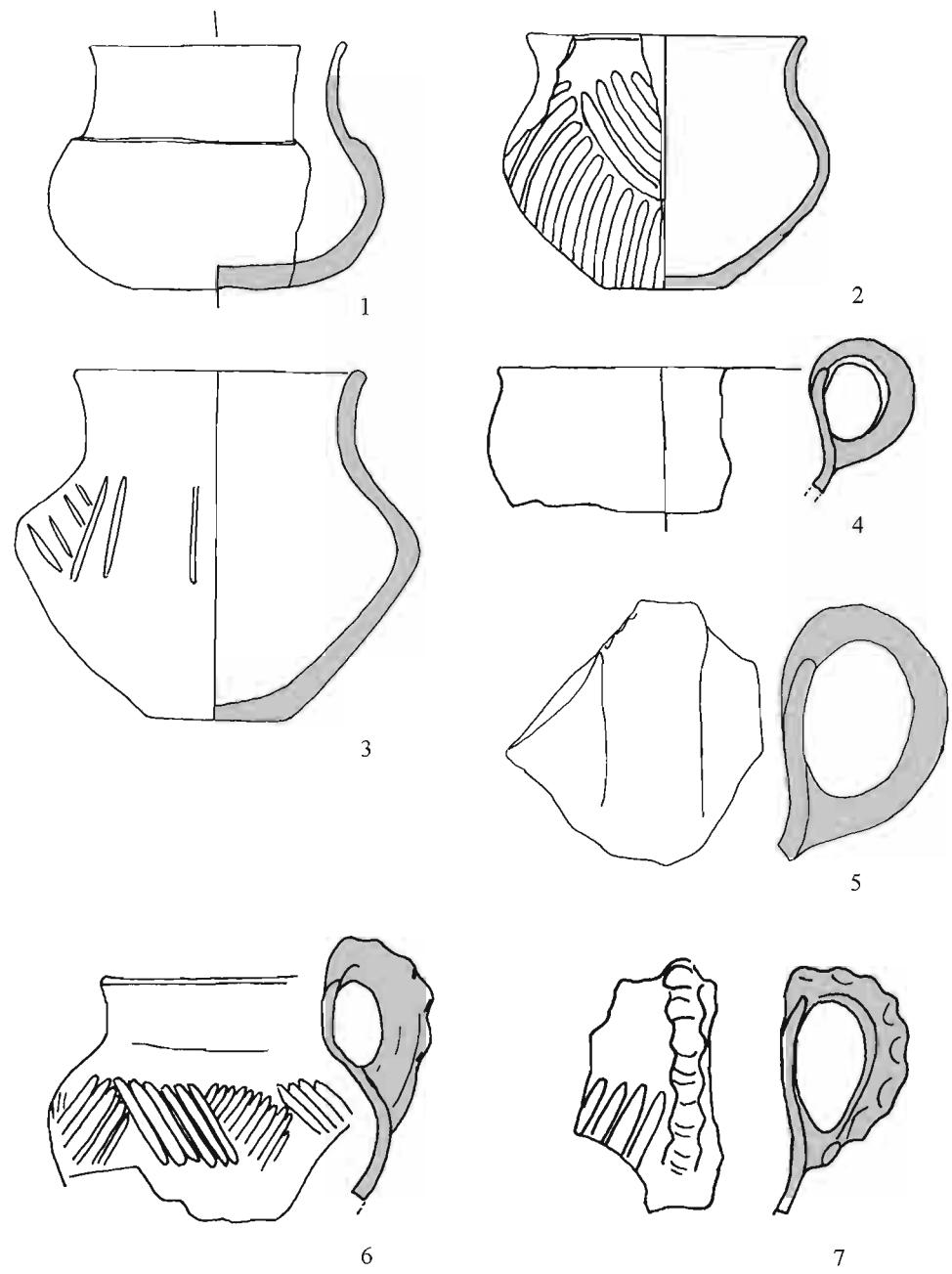
Zbog čega su Gradina na Bosutu i Brza vrba kod Kovina jedina naselja ovog perioda sa solidnom, nadzemnom arhitekturom? Da li podizanje nadzemnih objekata u ovim naseljima govori u prilog sedentarizaciji njihovih stanovnika? Da li je odluka da se trajnije nasele ove lokacije donela i neke promene u ekonomiji boleraskih zajednica? Odgovori su za sada nedostizni.

LITERATURA

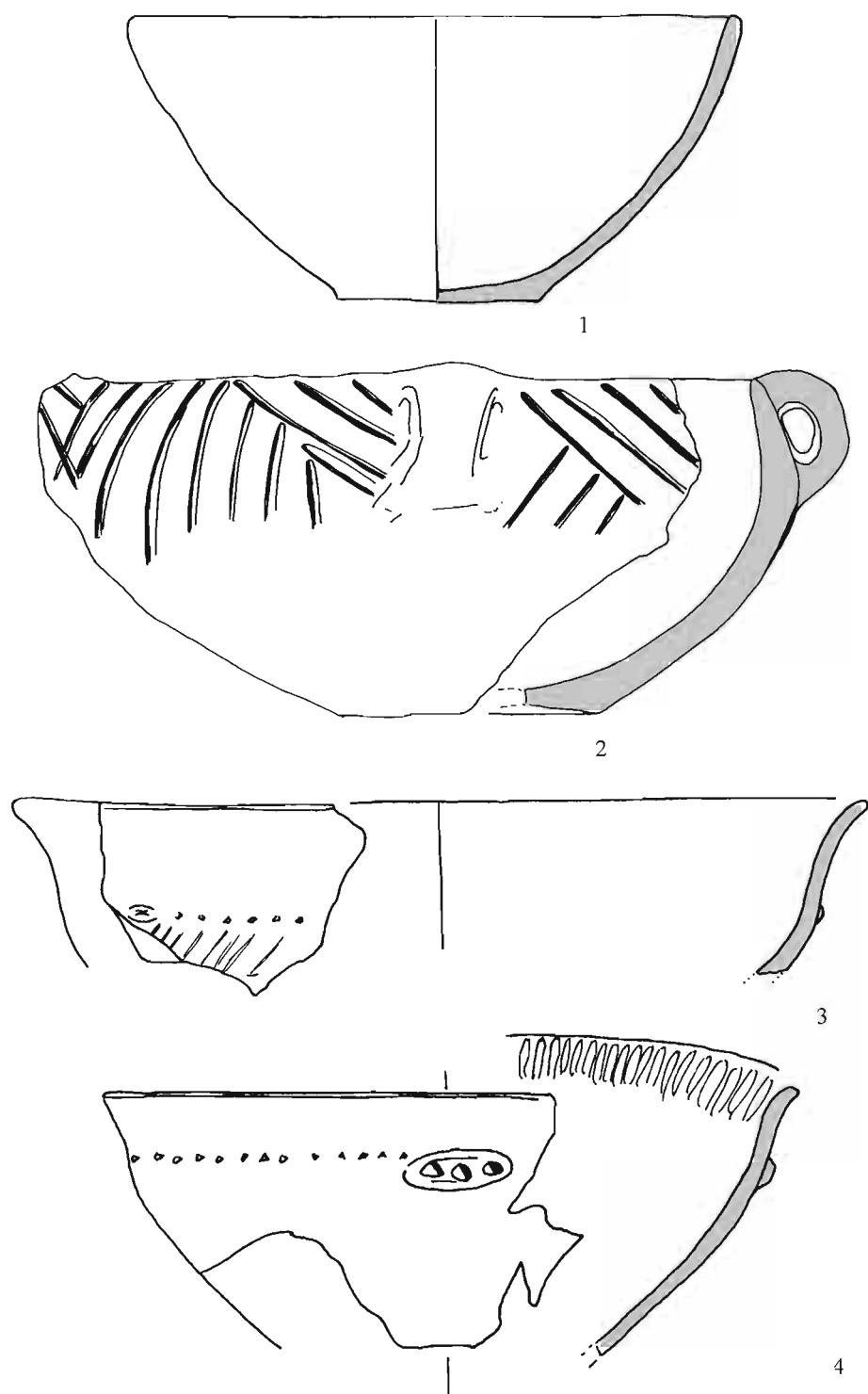
- Alexandrov, S. The Early Bronze Age in Western Bulgaria: Periodization and Cultural Definition, in: D. Bailey and I. Panayotov (eds.) *Prehistoric Bulgaria. Monographs in World Archaeology* No. 22. Madison, 1995: 253–271.
- Banner, J. *Die Péceler Kultur*. Budapest, 1956.
- Bondár, M. L'état des Recherches sur la Culture de Baden en Hongrie (Les découvertes récentes concernant la période ancienne), in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Untern Donau*. Bucureşti, 2001: 437–458.
- Bondár, M. Contacts of the Early Period of the Baden Culture in the Light of a Unique Vessel Type. *Antaeus* 25 (2002): 405–422.
- Ciugudean, H. *Eneoliticul Final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni*. Timișoara, 2000.
- Capitani, A. and U. Leuzinger. Arbon-Bleiche 3. Eine jungsteinzeitliche Seefersiedlung am schweizerischen Bodenseeufer aus dem frühen 34. Jhr v Chr, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Untern Donau*. Bucureşti, 2001: 721–733.
- Dimitrijević, S. Badenska kultura, u: A. Benac (ur.) *Praistorija jugoslovenskih zemalja* III. Sarajevo, 1979a: 183–234.
- Ecsedy, I. *The People of the Pit-Grave Kurgans in the Eastern Hungary*. Budapest, 1979.
- Garašanin, D. Die spätkupferzeitliche Siedlung Likodra in Westserbien, in: P. Roman (ed.) *The Thracian World at the Crossroad of Civilizations* I. Bucureşti, 1997: 435–446.
- Garašanin, M. Zur chronologischen und kulturellen Wertung der Bubanj-Funde. *Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 26 (1979): 154–167.
- Гарашанин, М. Археолошки локалитети Бубањ и Велика Хумска чука. Ниш, 1983.
- Govedarica, B. Die Funde vom Typ Cernavodă III-Boleraz im ehemaligen Jugoslawien. in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Untern Donau*. Bucureşti, 2001: 358–369.
- Horváth, A. L. Die relativchronologische Position des Protoboleráz-Horizontes aufgrund seiner südlichen Komponenten, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Untern Donau*. Bucureşti, 2001: 459–516.
- Jevtić, M. On the Stratigraphy of Cernavodă III-Boleráz Finds from the Djerdap Area, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Untern Donau*. Bucureşti, 2001: 330–342.
- Jovanović, B. Pozni eneolit. in: A. Benac (ur.) *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974: 153–183.
- Kalicz, N. *Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien*. Budapest, 1963.
- Kalicz, N. Die Protoboleraz-Phase an der Geneze von zwei Epochen, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Untern Donau*. Bucureşti, 2001: 385–436.
- Катинчаров, Р. и Н. Я. Мерперт. Украса на съдове, in: Г. Георгиев et al. (eds.) *Езеро - Раннобронзовото селище*. София, 1979: 316–339.
- Königer, J.; M. Kolb; H. Schlichtherle, Elemente von Boleraž und Baden in den Feuchtbodensiedlungen des südwestdeutschen Alpenvorlandes und ihre mögliche Rolle im Transformationsprozess des lokalen Endeneolithikums, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Untern Donau*. Bucureşti, 2001: 641–673.
- Крстић, Д. и др. Праисторијски локалитет Новачка Ђуприја. *Зборник Народног музеја XII-1* (1986): 17–34.
- Lichardus, J. and K. I. Iliev. Die Cernavodă III - Siedlung von Drama-Merdžumekja in Südostbulgarien und ihre Bedeutung für Südosteuropa, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Untern Donau*. Bucureşti, 2001: 166–199.

- Manzura, I. Cernavoda I culture, in: L. Nikolova (ed) *The Balkans in Later Prehistory*. Oxford, 1999: 95–175.
- Maran, J. Neue Ansätze für die Beurteilung der Balkanisch-Ägäischen Beziehungen im 3. Jahrtausend v. Chr., in: P. Roman (ed.) *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations* I. București, 1997: 171–192.
- Maran, J. Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. Eine Neubewertung eines alten Forschungsproblems. *Germania* 76 (1998): 497–525.
- Matuschik, I. Boleraz und Baden Sicht des südbayerischen Spätneolithikums, zugleich ein Beitrag zur Genese der Chamer Kultur, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau*. București, 2001: 673–721.
- Медовић, П. Енеолитско насеље Брза Врба код Ковина. *Грађа за проучавање стиломеника културе Војводине VI–VII* (1987): 5–18.
- Medović, P. Die Cernavoda III-Kultur im Jugoslawischen Donaugebiet. *Istraživanja* 5 (1976): 105–110.
- Мерперт, Н. Я. *Периодизация и хронология*. in: Г. Георгиев (ed.) *Езеро: раннобронзовото селище*. София 1979, 497–520.
- Nemejcová-Pavúkova, V. Sídlisko boleráskeho typu v Nitrianskom Hrádku. *Slovenská Arheologia* XII–1 (1964): 163–268.
- Nemejcová-Pavúkova, V. Počiatky bolerázskej skupiny na Slovensku. *Slovenská Arheologia* XXVII–1 (1979): 17–55.
- Nemejcová-Pavúkova, V. Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe. *Slovenská Arheologia* XXIX–2 (1981): 261–296.
- Nemejcová-Pavúkova, V. Typologische Fragen der Relativen und Absoluten Chronologie der Badener Kultur. *Slovenská Arheologia* XXXIX (1991): 59–90.
- Némejcová-Pavúková, V. Kulturhistorische Verhältnisse in Sudosteuropa zu Beginn des Horizontes Ezero-Baden und die möglichen Wege von Kontakten mit dem ägäisch-anatolischen Gebiet. *Studia Praehistorica* 11–12 (1992): 362–385.
- Némejcová-Pavúková, V. and J. Bárta. Äneolitische Siedlung der Boleráz-Gruppe in Radošina. *Slovenská Arheologia* XXV–2 (1977): 433–448.
- Nemeti, J. Cernavodă III-Boleráz Finds in North-West Romania, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau*. București, 2001: 299–330.
- Neustupný, E. Zur Entstehung der Kultur mit kanalierter Keramik. *Slovenska Archeologia* 7 (1959): 260–284.
- Neustupný, E. Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-Eastern Europe. *Slovenská Arheologia* XV–1 (1968): 19–60.
- Nica, M. Zur Cernavodă III-Kultur in Oltenien, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau*. București, 2001: 279–299.
- Nikolić, D. *Kostolacka kultura na teritoriji Srbije*. Beograd, 2000.
- Nikolova, L. *The Balkans in Later Prehistory: Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)*. Oxford, 1999.
- Nikolova, L. Approach to the Genesis and Initial Development of the Early Bronze Age Cultures in Lower Danube Basin and in the South Balkans, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau*. București, 2001: 236–261.
- Petrović, J. i B. Jovanović. *Gomolava – naselja poznog eneolita*. Novi Sad, 2002.
- Roman, P. *Cultura Coțofeni*. București, 1976.
- Roman, P. Die Cernavodă III - Boleráz - Kulturscheinung and der Unteren Donau, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau*. București, 2001: 13–60.
- Ruttkay, E. Jennyberg I – eine Boleráz Siedlung in Mödling bei Wien, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau*. București, 2001: 516–541.

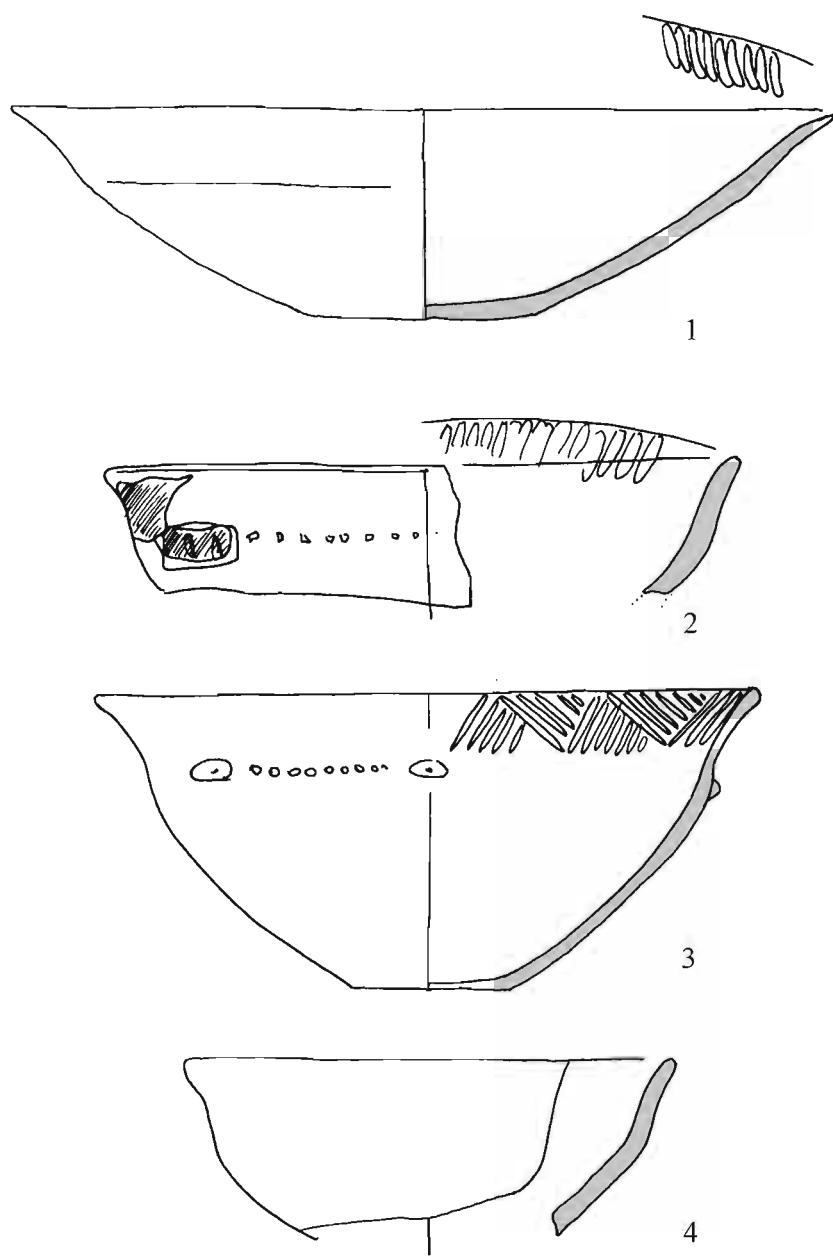
- Séfériadčs, M. Dikili Tash et Cernavoda III-Boleraz: contribution aux recherches archéologiques européennes récentes sur la période de transition et le début de l'Âge du Bronze, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau.* Bucureşti, 2001: 109–165.
- Spasić, M. *Neolitska i eneolitska naselja na Gradini na Bosutu.* Neobjavljen master rad. Beograd, 2007.
- Spasić, M. Horizontal and Vertical Communication Axis in Middle and Late Eneolithic. *An allele Banatului XVI* (2008): 31–45.
- Spasić, M. Vinča – Belo Brdo: Verrassungen of Eneolithic Belgrade and its Vicinity I. *Starinar LIX* (2009): 27–51.
- Спасић, М. *Права здравица: љрича о баденским шољама из Музеја Југа Београда.* Београд, 2010.
- Stadler, P. et al. Absolute Chronology for Early Civilizations in Austria and Central Europe using C14 Dating with Accelerator Mass Spectrometry with special Results for the Absolute Chronology of the Baden Culture, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau.* Bucureşti, 2001: 541–563.
- Tasić, N. Die Idole der Baden-Kultur in Vinča. *Arhaeologia Iugoslavica XX–XXI* (1980–1981): 27–33.
- Тасић, Н. Винча у бакарно и бронзано доба. у: С. Ђелић (ур.) *Винча у праисторији и средњем веку.* Београд, 1984а: 67–85.
- Tasić, N. Die Vinkovci-Kultur, in: N. Tasić (her.) *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans.* Beograd, 1984b: 15–33.
- Тасић, Н. Стратиграфски и релативнохронолошки односи Гомолаве код Хртковаца и Градине на Босуту. *Раг војвођанских музеја 30* (1987): 85–92.
- Tasić, N. *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans.* Belgrade, 1995.
- Tasić, N. Die Cernavodă-Boleraz Kultur im westlichen Teil der jugoslawien, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau.* Bucureşti, 2001: 342–358.
- Uzelac, J. *Eneolit južnog Banata.* Vršac, 2002.
- Wild, M. E. et al. New Chronological Frame for the Young Neolithic Baden Culture in Central Europe (4th millennium BC). *Radiocarbon 43* (2001): 1057–1064.
- Zmeykova, I. The Cernavodă III Culture in North-Eastern Bulgaria, in: P. Roman and S. Diamandi (hers.) *Cernavodă III-Boleráz, ein vorgeschichtliches Phänomenzwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau.* Bucureşti, 2001: 213 –236.

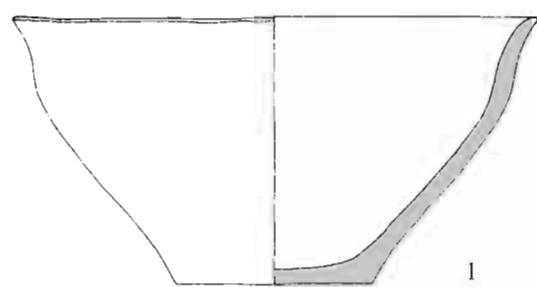
T. I

T. II

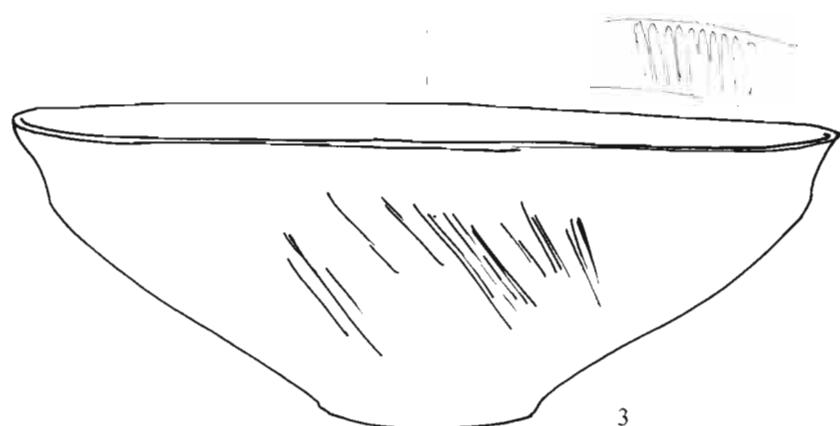
T. III

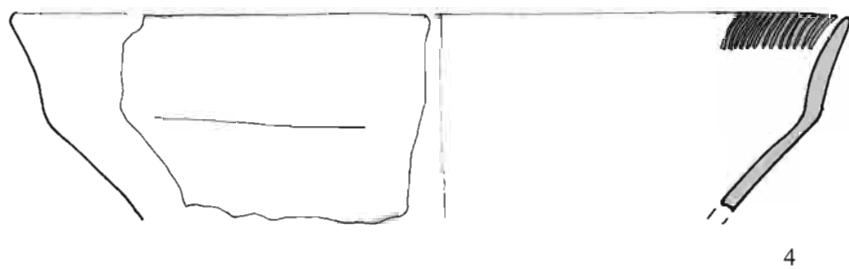
1

2

3

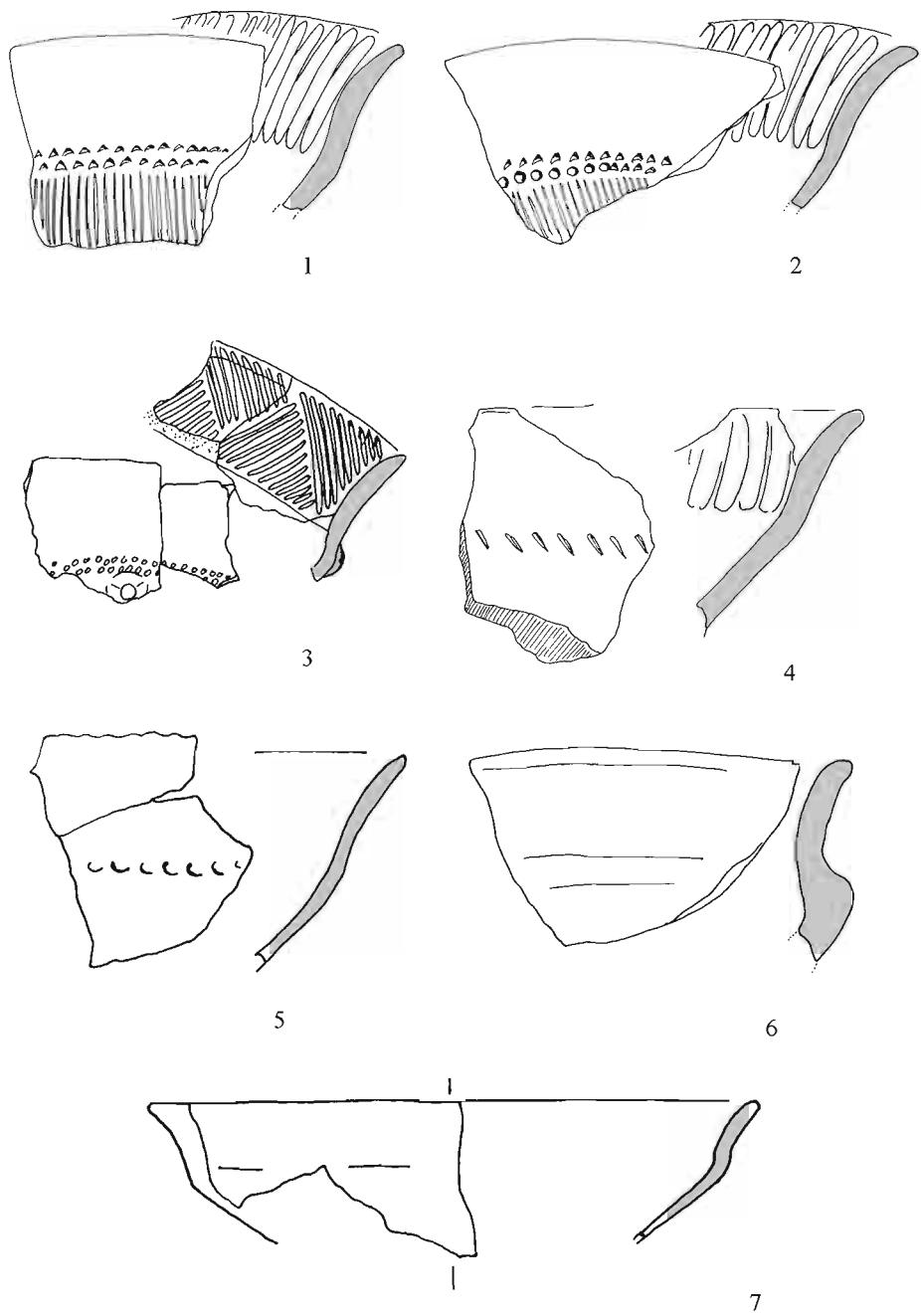

4

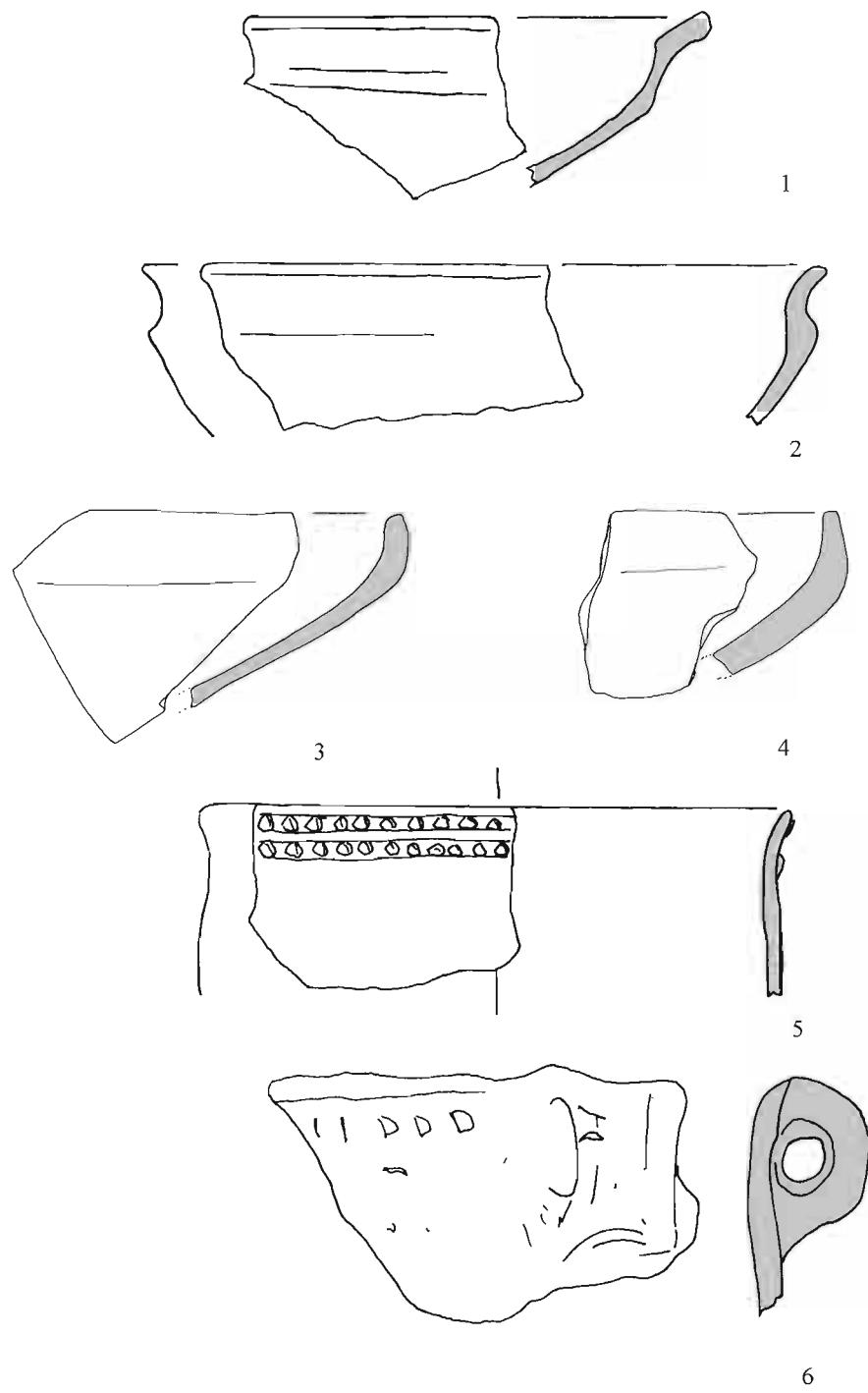

5

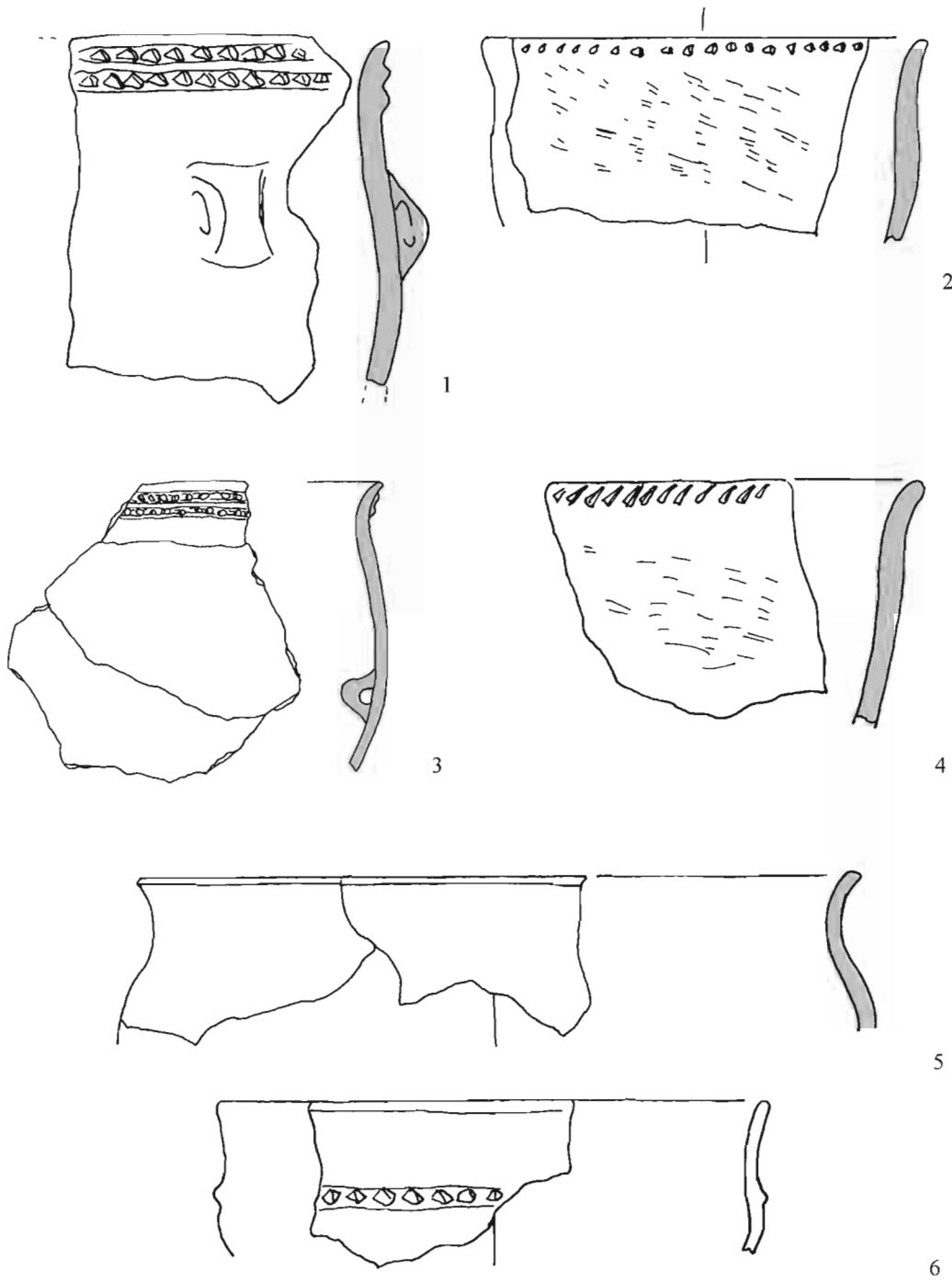
T. IV

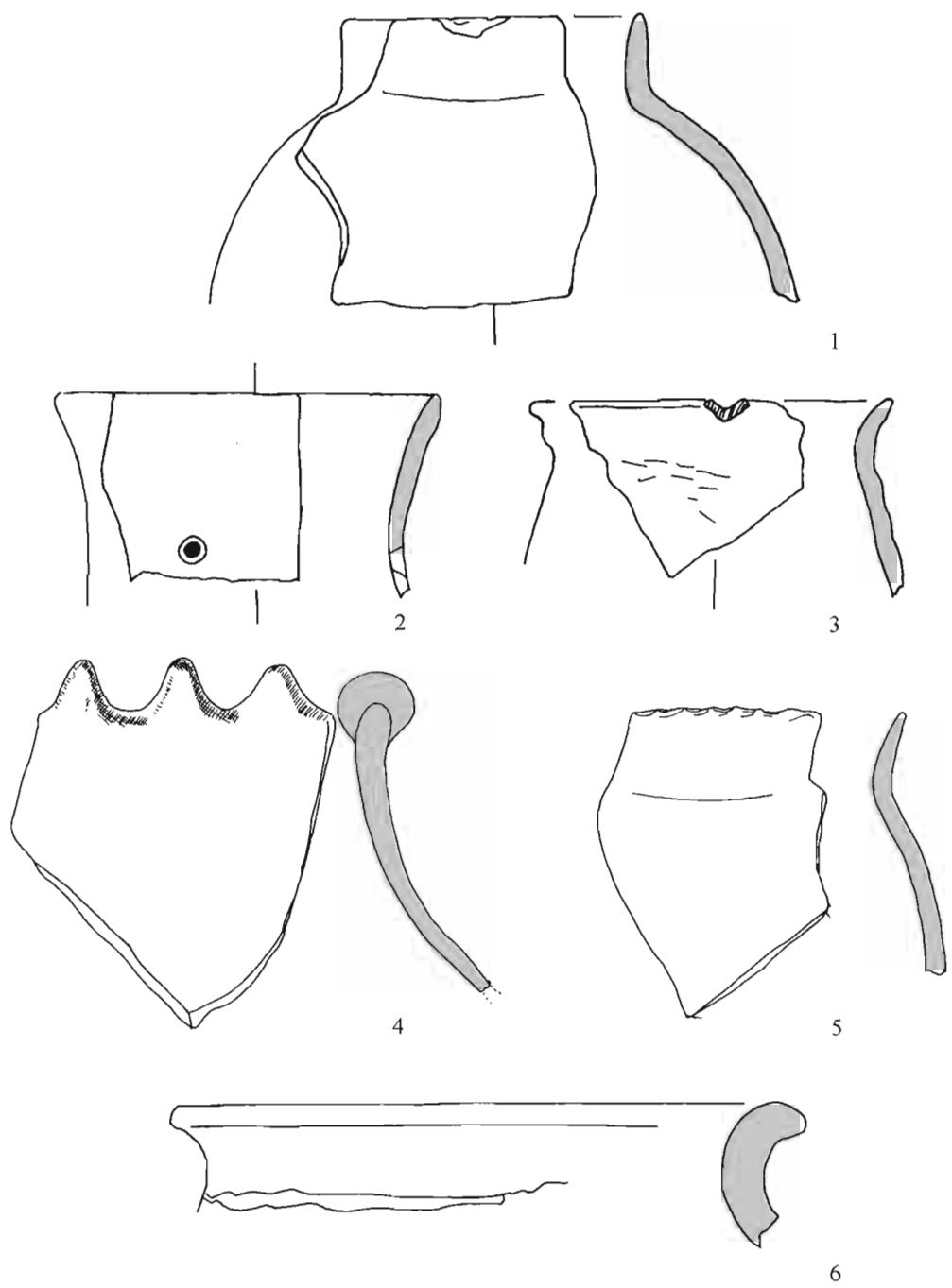

T. V

T. VI

T. VII

T. VIII

Miloš Spasić

BOLERAZ HORIZON OF GRADINA ON BOSUT

Summary

The settlement Bosut IIb horizon became alive after the settling hiatus of several centuries that elapsed from the cessation of life of lasinjski settlements. All formal- stylistic elements of ceramic production on Gradina on Bosut indicate to the affiliation of later Boleraz not Černavoda III culture. To the mixing elements of Boleraz and Černavoda III provenance indicate settlement Bosut IIb of the horizon at the site Kovin - Brza vrba, so it can be said that there was a kind of direct or indirect contact, the inhabitants of Boleraz settlement on Gradina on Bosut had a role of the mediator in the transmission of western elements of material culture to the east. The immediate indicator of Gradina on Bosut with the east and south are the bowls of Bratislava type that were also found at sites Vršac – Kanal Mesić, Vršac–Kozluk, Kovin – Brza vrba, Masinske njive, Jaričište 1 i Gladnice.

The significance of Gradina on Bosut in the middle of the fourth millennium certainly does not lie in opportunities to perform general conclusions and final thesis on the regional macro plan. We are talking about smaller settlement, whose just smaller unit could be seen. This entirety consists of an above-ground object with four dug in objects nearby. The activities of the inhabitants of the house we suspect only in outline. It seems that the *history* of the house was very dynamic. At one point the position of furnace was changed, which probably meant the changes in the organization of space and the activities in the house. Around the house there are also four holes, which probably were not dug at the same time. Although *the history* of these pit were *blurred* with their final function (waste disposal), their role was determined by the needs of residents of the house. So they could be dug for obtaining clay for making pottery or for construction work on the house. Unfortunately, it was not possible to determine whether the primary and final sequence of use of these pits (exploitation of clay? waste disposal) there was another function (storage?). Traces of the activities of the residents of the object 247 could be recognized in a smaller zone with the river shells a few metres northeast of the house, but also in a large incidence of Boleraz ceramics in the blocks C and D of sector II.

Why are Bosut on Gradina and Brza vrba near Kovin the only settlement of this period with solid, above-ground architecture? Does raising the above-ground facilities in these settlements speak in favour of sedentarisation of their inhabitants? Did the decision to settle down more permanently at this site bring some changes in the economy of Boleraz communities? Responses are currently unattainable.

